

MODERN HUKUK SİSTEMLERİNDE AİLE ARABULUCULUĞU*Family Mediation in Modern Legal Systems***Mubin Burak ÇELİK*****Öz**

İnsanlar arası etkileşim ile varlık ve anlam kazanan toplumsal yaşam, bu etkileşimin öznesi olan kişilerin kendine özgü karakterleri, ihtiyaçları ve beklentilerinden ötürü farklı şiddette ve ölçekte ihtilaflar üretmeye hazır bir yapı arz etmektedir. Bu bağlamda önemli olan, sosyal hayat anlamında kaçınılmaz olan uyuşmazlıkların mümkün olan en barışçıl ve iyileştirici yöntemlerle kalıcı bir çözüme kavuşturulmasıdır. İnsanlığın hikâyesinin başladığı ilk zamanlardan bugüne, toplumların ve devletlerin özü ve dayanağı olarak kabul edilen aile kurumuna ilişkin uyuşmazlıklar ise, tahrip edici yöntemlerden ziyade inşa edici araçlar kullanılarak çözülmesi elzem olan ihtilafların başında gelmektedir. Birçok medeniyette ve geleneksel hukuk düzeninde kadim bir tarihî arka plana sahip olsa da modern hukuk sistemlerindeki uygulama biçimine özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren kavuşan aile arabuluculuğu, etki ve uygulama alanı her geçen gün genişleyen bir alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemidir. Bu çalışmada, aile arabuluculuğunun modern hukuk sistemlerindeki yeri ve işleyişi, üç ana hukuk sistemine dâhil on beş farklı ülkenin iç hukuku çerçevesinde incelenmiştir.

* Doktora Öğrencisi (Uzman Arabulucu), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Özel Hukuk Anabilim Dalı, m.b.celik@hotmail.com, 0000-0003-2768-234X.

Makale Gönderim Tarihi/Received: 06.10.2023.

Makale Kabul Tarihi/Accepted: 17.11.2023.

Atıf/Citation: Çelik, Mubin Burak. "Modern Hukuk Sistemlerinde Aile Arabuluculuğu." *ASBÜ Hukuk Fakültesi Dergisi* 5, no. 2 (2023): 1009-1057.

"Bu eser, Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License ile lisanslanmıştır. / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License."

Anahtar Kelimeler: Aile, Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemleri, Arabuluculuk, Aile Arabuluculuğu, İslâm Hukuku

Abstract

Social life, which gains existence and meaning through interaction between people, presents a structure that is ready to produce conflicts of different severity and scale due to the unique characters, needs and expectations of the people who are the subjects of this interaction. What is important in this context is to achieve a permanent solution to the conflicts that are inevitable in terms of social life, with the most peaceful and healing methods possible. Disputes regarding the institution of family, which has been accepted as the essence and basis of societies and states since the beginning of the human story, are among the most important conflicts that need to be resolved using constructive rather than destructive methods. Although it has an ancient historical background in many civilizations and traditional legal systems, family mediation, which has gained its application in modern legal systems especially since the second half of the twentieth century, is an alternative dispute resolution method whose impact and application area is expanding day by day. In this study, the place and functioning of family mediation in modern legal systems were examined within the framework of the domestic laws of fifteen different countries included in three main legal systems.

Keywords: Family, Alternative Dispute Resolution (ADR), Mediation, Family Mediation, Islamic Law

GİRİŞ

Aile, tarih boyunca güçlü medeniyetlerin ve sağlıklı toplumların inşasında başat rol oynayan bir kurumdur. Nitelik olarak sui generis bir yapıya sahip olan aile ilişkileri ise¹, muhataplarının karşılıklı bağımlılığından ötürü sürdürülebilir bir

¹ Nursen Karagözoğlu, "Aile Uyuşmazlıklarında Arabuluculuğa Elverişlilik," Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Ankara, Başkent Üniversitesi, 2017), 57; Lisa Parkinson, *Aile Arabuluculuğu (Family Mediation)-Yeni Aile Adalet Sistemine Dair Uygun Uyuşmazlık Çözüm Yöntemi* (Bristol: Jordan Publishing, 2017), 20; Duygu Dağlıoğlu, "Aile Hukukuna İlişkin Uyuşmazlıklarda Arabuluculuk," *ASBÜ Hukuk Fakültesi Dergisi* 2, no. 2 (2020): 562; Marian Roberts, *Mediation in Family Disputes Principles of Practice* (Oxfordshire: Routledge, 2014), 4.

iletişim zorunlu kılmaktadır. Bu sebeptendir ki, aile müessesesini ilgilendiren (ve özellikle müşterek çocuklara sahip eşler arasında meydana gelen) ihtilafların devlet yargısına konu edilmeksizin (belirli şartları haiz tarafsız bir üçüncü kişinin katılımıyla) kalıcı olarak çözüme kavuşturulması için yürütülen aile arabuluculuğu, uygulama alanı her geçen genişleyen bir uyuşmazlık çözüm yöntemidir.²

Bireycilik anlayışının hâkim olduğu ve kişisel özgürlük alanının giderek genişlediği çağımızda, artan boşanmaları ilgilendiren ihtilafların yanı sıra, ebeveyn-çocuk ilişkileri bağlamında ortaya çıkan uyuşmazlıklar, özellikle toplumsal barışın tesisi için dostâne çözümlerin ve sürdürülebilir taraf ilişkilerinin varlığını zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluk, çağımızın farklı hukuk sistemlerinde (uluslararası akitler ve iç hukuk düzenlemeleri ile hukukî zemine kavuşan) aile kurumunu ilgilendiren uyuşmazlıkların giderilmesine yönelik alternatif çözüm yöntemlerinin doğuşuna vesile olmuştur. Bu çerçevede, modern hukuk anlamında ilk olarak Amerika Birleşik Devletleri'nde "boşanma arabuluculuğu" temelinde uygulanan alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemi, zaman içinde özellikle Avrupa Birliği direktifleri/tavsiye kararları ve Kara Avrupası Hukuk Sistemi'ne dâhil ülkelerin iç hukuk düzenlemeleri ile daha kapsamlı bir çerçeveye kavuşmuş ve "aile arabuluculuğu" olarak hukuk sistemlerine yerleşmiştir.³

I. AİLE ARABULUCULUĞUNUN TANIMI VE AMACI

Modern hukuk sistemlerinde giderek yaygınlaşan alternatif bir uyuşmazlık çözüm yöntemi olan arabuluculuk; hukuk kişilerinin, aralarındaki uyuşmazlığı, süreç yönetimi bağlamında emredici bir role sahip olmayan⁴ tarafsız bir üçüncü

² Parkinson, *Aile Arabuluculuğu*, 18; Erdem Şimşek, "Aile Hukuku'na İlişkin Uyuşmazlıkların Çözümü için Düzenlenmesi Gereken Ayrı Bir Arabuluculuk Kanunu ile İlgili Değerlendirme/Evaluation of the Planned Law on Mediation in Family Law Disputes," iç. *Arabuluculuğun Geliştirilmesi Uluslararası Sempozyumu (Ankara 6-7 Aralık 2018)*, ed. Ersin Erdoğan (Ankara: Pozitif Matbaacılık, 2019), 74.

³ Parkinson, *Aile Arabuluculuğu*, 9.

⁴ Joan G. Mowatt, "Alternative Dispute Resolution: Some Points to Ponder," *Comparative and International Law Journal of Southern Africa* 25, no. 1 (1992): 49-50.

kişinin katılımıyla çözüme kavuşturmaya çalıştıkları müzakere temelli faaliyet⁵⁶ olarak tanımlanabilir. Arabuluculuk yöntemi çerçevesinde bir ihtisas arabuluculuğu olarak gelişen aile arabuluculuğu ise, -doktrindeki çeşitli tespitler ve nitelendirmeler ışığında en yalın hâliyle- aile kurumunu ilgilendiren uyuşmazlıklar hususunda taraflara ortak bir çözüme ulaşmaları için başta hukuk ve psikoloji olmak üzere farklı uzmanlık alanlarının katkısıyla yardımcı olan taraf egemenliğiodaklı bir süreç yönetimini ifade eder.⁶

Aile arabuluculuğunu; kural olarak dostâne ve gönüllü bir yaklaşımı esas alan ve aile uyuşmazlıklarının çözüme kavuşturulması için ihtilafın tarafları arasındaki iletişimi iyileştirmek üzere yapılandırılmış olan bir işbirliği çabası olarak tanımlamak da mümkündür.⁷ Bu çerçevede, doktrinde yapılan değerlendirmeler doğrultusunda daha ayrıntılı bir tanımlama yapmak gerekirse, aile arabuluculuğu; aile kurumunun doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendirdiği hukuk kişileri arasında meydana gelen uyuşmazlıkların (ebeveyn-çocukilişkilerine, boşanmanın mâlî ve hukukî sonuçlarına ve evlilik birliğinin tesisine/korunmasına ilişkin ihtilafların), tarafların çıkarlarına ve mümkün olduğunca hakkaniyete uygun bir şekilde çözüme kavuşturulması için tercih edilen, genel arabuluculuk faaliyetine kıyasla taraflar arasındaki iletişimin güçlü bir şekilde sürdürülmesine daha fazla odaklanan, alanında uzman (hukukçu, psikolog, pedagog vb.) ve tarafsız bir üçüncü kişinin katılımıyla yürütülmekle birlikte süreç boyunca taraf egemenliğini esas alan, bu yönüyle özgür taraf iradesini ve güçlü bir iletişimi önceleyen, genel itibarı ile devlet yargısının kapsam alanı dışında icra edilen alternatif bir uyuşmazlık çözüm faaliyetidir.⁸

⁵ Christopher H. Macturk, "Confidentiality in Mediation: The Best Protection Has Exceptions," *American Journal of Trial Advocacy* 19, no. 2 (1995): 413.

⁶ Anglo-Sakson Hukuk Sistemi'nde "aile arabuluculuğu" kavramından ziyade "boşanma arabuluculuğu" kavramı kullanılmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye'nin de dâhil olduğu Kara Avrupası Hukuku Sistemi'nde ise "aile arabuluculuğu" kavramı kullanılmaktadır. Bu çalışma kapsamında da nitelendirme olarak bu kavram tercih edilmiştir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Parkinson, *Aile Arabuluculuğu*, 8-11.

⁷ Robert Emery, *Renegotiating Family Relationships Divorce, Child Custody and Mediation* (New York: Guilford Press, 2012), 2.

⁸ Parkinson, *Aile Arabuluculuğu*, 286; Hilal Yazıcı, "Bazı Hakların Korunması Açısından Boşanma Sürecinde Arabuluculuk: Beklenti, Endişe ve Öneriler," *Kadın Araştırmaları Dergisi* 4, no. 1 (2018): 1105-1106; Karagözoğlu, "Arabuluculuğa Elverişlilik," 57.

Aile arabuluculuğu faaliyetinin maksadının ne olduğu sorusuna doktrinde çeşitli cevaplar verilmiş olup söz konusu cevapların ortak noktalarından hareketle genel bir çıkarımda bulunmak gerekirse, aile arabuluculuğunun genel amacının; tarafları kalıcı bir çözüme ulaştırmak üzere aile içi çatışmaların kaynağını tespit etmekve mümkün olduğu ölçüde ortadan kaldırmak olduğunu belirtilebilir.⁹

Bununla birlikte, tarafların; beklentilerini, ihtiyaçlarını ve taleplerini herhangi bir baskı altında kalmaksızın ortaya koyabilecekleri güven telkin eden bir iletişim ortamı oluşturmak, çözüm için dengeli fedakârlık (özellikle müşterek çocukların varlığı hâlinde) temelinde işbirliği yapmalarını sağlamak¹⁰, aralarındaki uyuşmazlığa konu sorunlara (ve bu sorunlara benzer diğer muhtemel/müstakbel sorunlara) bakış açılarını değiştirmek¹¹ ve tarafları, kendileri ve muhatapları ile bir anlamda yüzleştirerek aile uyuşmazlıklarını yapıcı ve sürdürülebilir bir şekilde çözüme kavuşturmak¹² ise aile arabuluculuğu faaliyetinin özel amaçları olarak ifade edilebilir.

II. AİLE ARABULUCULUĞUNUN KURAMSAL TEMELLERİ VE KARAKTERİSTİK ÖZELLİKLERİ

Aile arabuluculuğu, özgün bir uyuşmazlık çözüm yöntemi olarak bazı kuramsal temeller üzerine inşa edilmiş olup kendine özgü birtakım özellikleri haizdir. Aile arabuluculuğunun beş temel kuramdan hareketle varlık ve anlam kazandığı kabul edilmektedir.

Bu kuramlardan ilkinine göre; insanlar sui generis varlıklar olarak farklı karakterlere, anlayışlara, ihtiyaçlara ve beklentilere sahiptir. Bu farklılıkları ile

⁹ Cem Özcan, "Fransız Hukukunda Aile Arabuluculuğu," *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi* 9, no. 5 (2017): 386.

¹⁰ H. Reyhan Demircioğlu, "Aile Hukuku Uyuşmazlıkları Bakımından 6325 Sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu'nun Uygulanabilirliği," *TAAD* 6, no. 23 (2015): 46.

¹¹ İbrahim Ercan, "Aile Mahkemesinde Uyuşmazlıkların Sulh Yoluyla Çözümlemesi," iç. *Prof. Dr. Yavuz Alangoya İçin Armağan* (İstanbul: Alkım Yayınevi, 2007), 91; Süha Tanrıver, *Türk Aile Mahkemeleri* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2014), 84; Erdal Tercan, "Türk Aile Mahkemeleri," *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 52, no. 3 (2003): 48.

¹² Turgut Akıntürk ve Derya Ateş, *Türk Medeni Hukuku Aile Hukuku II* (İstanbul: Beta Yayınevi, 2016), 140; Bojana Jovin Hrastnik, "Alternatif Çözüm Yolları Yargılama Sürecini Nasıl Hızlandırır? Lubljana Mahkemesinden Örnekler," iç. *Uyuşmazlıkların Alternatif Çözüm Yolları Sempozyumu* (Ankara: TAAD, 2006), 78.

toplumsal yaşamın parçası olan insanların bulunduğu her yerde, çatışma kaçınılmazdır. Çatışmalar ise, çözüme muhtaçtır.¹³ Uyuşmazlık çözüm yöntemlerinden birisi olan aile arabuluculuğu (diğer uyuşmazlık çözüm yöntemleriyle benzer şekilde), tarafsız üçüncü kişinin süreçten, tarafların ise sonuçtan mesul olduğu bir model aracılığı ile ihtilafın taraflarına; adalet anlayışlarına, kişisel çıkarlarına ve beklentilerine uygun çözümler üretmeleri için değerli bir alternatif sunar.¹⁴

Öte yandan, aile arabuluculuğu, uyuşmazlıkların çözümüne vesile olmasının yanı sıra, ihtilafın taraflarını, benzer uyuşmazlıklar yaşamamaları ve aralarındaki iletişimi sağlıklı bir şekilde sürdürmeleri konusunda yönlendirir. Ayrıca, tarafların kişiliklerini değil, yaklaşımlarını ve bakış açılarını yapıcı bir yolla değiştirmeye odaklanarak ortak bir çözüme ulaşılması çabasına katkı sağlar.¹⁵

Bu bağlamda son olarak ifade etmek gerekir ki; aile arabuluculuğu, çekişmeyi ve rekabeti değil uzlaşmayı ve uyumu önceler ve bu yönüyle toplumsal barışın tesisine ve devamına somut katkıda bulunur.¹⁶

Diğer taraftan, aile arabuluculuğunun genel arabuluculuk ile benzer olan özelliği; “iradilik”, “gizlilik”, “eşitlik” ve “tarafsızlık” ilkeleri ile işlerlik kazanan bir uyuşmazlık çözüm yöntemi olmasıdır. Bu ilkelerin doğal sonucu olarak; aile uyuşmazlıklarının tarafları, aile arabuluculuğu çerçevesinde herhangi bir sonuca zorlanamaz.¹⁷ Aile arabuluculuğu faaliyetini ilgilendiren bilgiler ve belgeler, kural olarak üçüncü kişilerle paylaşılmaz.¹⁸ Aile arabuluculuğu faaliyetinin tarafları eşittirler. Arabuluculuk sürecinde ortaya çıkması muhtemel bir güç dengesizliğinin olumsuz etkilerini en aza indirgeyecek tedbirler arabulucunun

¹⁴ Şanal L. Görgün, *Medenî Usul Hukuku* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2015), 384.

¹⁵ Kâmil Yıldırım, “Bilirkişi Delilinin Mukayeseli Hukuk ve Türk Hukukundaki Durumu,” iç. 75. *Yaş Günü İçin Prof. Dr. Baki Kuru Armağanı* (Ankara: TBB Yayınları, 2004), 834-835; Ejder Yılmaz, *Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2013), 1231.

¹⁶ Erdal Tercan, “Türk Aile Mahkemeleri,” 33.

¹⁷ Mustafa Serdar Özbek, “Anayasal Hak ve Hürriyetler ile Yargılamaya Hâkim Olan İlkeler Işığında Arabuluculuk,” iç. *Medenî Usûl ve İcra İflâs Hukukçuları Toplantısı Raporu* (Ankara: 2010), 138.

¹⁸ Çiğdem Yazıcı Tıktık, “Arabuluculukta Gizliliğin Korunması,” *Yayımlanmamış Doktora Tezi* (İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi, 2010), 233.

şahsında Devlet otoritesi tarafından alınır.¹⁹ Aile arabuluculuğu faaliyetine katılan tarafsız üçüncü kişi, uyuşmazlığın taraflarına eşit yakınlıktadır ve uyuşmazlık çözüm sürecine kendi kişisel yargılarını/değerlerini dâhil etmez.²⁰

Öte yandan, aile arabuluculuğunun nevi şahsına münhasır bazı özellikleri de bulunmaktadır. Somutlaştırmak gerekirse; aile arabuluculuğu faaliyetine taraf olanlar, iradilik ilkesinin bir yansıması olarak katlanacakları her türlü sonucu bizzat belirlerler.²¹ Aile arabuluculuğu, kişi güvenliği ilkesinin gereği olarak özellikle aile içi şiddet ve istismarın söz konusu olduğu hâllerde, belirtilen fiillerden etkilenen/etkilenmesi muhtemel olan kişileri koruyacak tedbirler çerçevesinde işlerlik kazanır.²² Aile arabuluculuğu faaliyeti çerçevesinde (varsa) çocukların ihtiyaçlarına, haklarına ve beklentilerine odaklanılır.

III. AİLE ARABULUCULUĞUNUN TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ

Her medeniyet ve toplum, kendine özgü dinamikler çerçevesinde bir hukuk inşa eder. Aile arabuluculuğu da doğurduğu sonuçlardan ötürü hukuk alanını ilgilendiren bir uyuşmazlık çözüm yöntemidir ve bu yönüyle de her hukuk sisteminin özgü yapısına göre bir tarihsel gelişim süreci geçirmiştir.

Genel anlamda arabuluculuğun özel anlamda ise aile arabuluculuğunun, ilk insan topluluklarından günümüze kadar uzanan binlerce yıllık kadim köklere sahip olduğu ifade edilebilir.²³ Öyle ki yazılı kaynaklar; Asur, Sümer, Babil ve

¹⁹ Ali Yeşilirmak, Elif Kekeç Kısmet ve Ali Bulur, *Temel Arabuluculuk Eğitimi Katılımcı Kitabı* (Ankara: Altan ÖzyurtMatbaacılık, 2017), 57.

²⁰ Süha Tanrıver, *Türk Aile Mahkemeleri* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2014), 151; İbrahim Özbay, "Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemleri," *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 10, no. 3-4 (2006): 466.

²¹ Ann Milne ve Andrew Schepard, "Does Your Mediator Measure Up? Standards of Practice for Family and Divorce Mediation," *Family Advocate (American Bar Association)* 24, no. 4 (2002): 25; Nancy A. Welsh, "Reconciling Self-Determination, Coercion, and Settlement in Court-Connected Mediation," iç. *Divorce and Family Mediation Models, Techniques, and Applications*, ed. Ann L. Milne, Jay Folberg ve Peter Salem (New York: The Gulford Press, 2004), 420.

²² Parkinson, *Aile Arabuluculuğu*, 31.

²³ Vedat Ahsen Coşar, "Açılış Konuşması," iç. *Dünyada Arabuluculuk Uygulamaları Konferansı*, ed. Heyet (Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2011), 7.

Mısır medeniyetlerinin yanı sıra²⁴, Antik Yunan, Roma ve Çin uygarlıklarında da geleneksel arabuluculuk uygulamalarının varlığına işaret etmektedir.²⁵

Konfüçyüs öğretisinin de etkisiyle toplumsal uyum odaklı bir kişilik inşasına odaklanan Uzak Doğu Medeniyeti, modern hukuktaki aile arabuluculuğu uygulamalarına yakınsayan sulh temelli uyuşmazlık çözümlerini benimseyen ilk uygarlıklardandır.²⁶ Aile arabuluculuğu uygulaması, başta Çin ve Japon toplumları olmak üzere Uzak Doğu'da uyuşmazlık yaşayan kişilerin daha iyi bir iletişim kurma ve daha az ihtilafa taraf olma yönünde eğitildiği (salt mevcut uyuşmazlıkların çözümüne odaklanmayan) bir model olarak gelişim göstermiştir.²⁷ Günümüz hukuk sistemlerinde uyuşmazlık çözümünde yararlanılan dönüştürücü aile arabuluculuğu ve terapötik aile arabuluculuğu modelleri ile birçok açıdan benzerlikler taşıyan söz konusu yöntem çerçevesinde, çatışan tarafların toplumdaki bilge kişilerin desteğiyle kalıcı/barışçıl çözümlere ulaşmaları ve muhtemel benzer çatışmalara girmeme hususunda eğitilmeleri sağlanmıştır.

Hukuk tarihi anlamında öne çıkan bir diğer uygarlığı oluşturan Antik Yunan toplumlarında, genel uyuşmazlıkların yanı sıra, aile kurumunu ilgilendiren ihtilaflar bağlamında da tercih edilen iki çözüm yöntemi geliştirilmiştir. Bu yöntemlerden ilkinde; uyuşmazlık çerçevesinde tarafların yerine geçen ve onları çözüm odaklı kararlara güçlü bir şekilde yönlendiren tarafsız üçüncü kişilerin katılımıyla işlerlik kazanan (değerlendirici) bir model uygulanmıştır. İkinci yöntem kapsamında ise, yine üçüncü kişilerce uyuşmazlık yaşayan kişilere hırstan ve çatışmadan uzak durmanın telkin edildiği (önleyici ve eğitici) bir uyuşmazlık çözüm modeline işlerlik kazandırılmıştır.

²⁴ Melis Taşpolat Tuğsavul, *Türk Hukukunda Arabuluculuk-6325 Sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu Çerçevesinde* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2012), 32.

²⁵ Elif Kekeç Kısmet, *Arabuluculuk Yoluyla Uyuşmazlık Çözümünde Temel Aşamalar ve Taktikler* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2016), 106; Hüseyin Güngör Şahin, *Arabuluculuk* (Ankara: Mentis Yayıncılık, 2008), 11.

²⁶ Parkinson, *Aile Arabuluculuğu*, 17; Seda Özmumcu, "Arabuluculuğun Doğuşu ve Gelişmelerine Genel Bir Bakış," iç. *Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Sempozyumu I*, ed. Yasemin Işıktaş (İstanbul: Sümer Kitabevi, 2014), 33-34; Jerome T. Barrett ve Joseph P. Barrett, *A History of Alternative Dispute Resolution: The Story of a Political, Cultural, and Social Movement* (San Francisco: Jossey-Bass, 2004), 6.

²⁷ Barrett ve Barrett, *Alternative Dispute Resolution*, 6.

Kara Avrupası Hukuk Sistemi'nin kuramsal ve yazılı temellerinin atılmasında büyük ölçüde belirleyici olan Roma hukukunda da aile arabuluculuğu bir çözüm yöntemi olarak tercih edilmiştir. Aile müessesesini devleti güçlü kılan kaynaklardan ve toplumu ayakta tutan temellerden birisi olarak gören ve bir aileye mensup olmayı vatandaş olmanın ön şartı olarak kabul eden Roma Medeniyetinde²⁸, özellikle irade serbestisinin ve karşılıklı rızanın dikkate alındığı evlilik akdinin kurulması ve sona erdirilmesi kaynaklı uyuşmazlıkların²⁹ çözümü bağlamında "bonusvir tahkimi" adı verilen ve uygulama usulleri ve esasları ile günümüzde aile arabuluculuğuna yakınsayan bir uyuşmazlık çözüm yöntemi geliştirilmiştir.³⁰ Roma hukukunda özellikle evlilik kurumunu ve boşanma işlemini ilgilendiren mâlî uyuşmazlıklar (aile mallarının tespiti, aile mallarının adil bir şekilde dağıtılması vb.), güvenilir bir Roma vatandaşının³¹ katılımıyla arabulucu-hakemlik olarak nitelendirilebilecek bir model kullanılmak sûretiyle çözüme kavuşturulmuştur.³²

Öte yandan, kadim bir tarihsel arka plan ve uygulama tecrübesi ile inşa edilen köklü bir medeniyete ve hukuk düzenine kaynaklık eden İslâm dini, uyuşmazlıkların (özellikle de aile kurumunu ilgilendiren uyuşmazlıkların) çözümünde sulh temelli arabuluculuğu överek teşvik etmiştir. İslâm Hukuku'nun aslî kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim'de yer alan "Eğer müminlerden iki grup birbiriyle kavgaya tutuşursa hemen aralarını düzeltin..."³³ hükmü ve "Eğer karı ile kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Bunlar barıştırmak isterlerse Allah aralarını bulur; şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeyden haberdar olandır."³⁴ ölçüsü çerçevesinde

²⁸ Selda Güneş Ceylan, *Roma Hukukunda Evlenme/Matrimonium* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2010), 33.

²⁹ Bülent Tahiroğlu ve Belgin Erdoğan, *Roma Hukuku Meseleleri* (İstanbul: Der Yayınları, 2005), 221; Şahin Akıncı, *Roma Hukuku Dersleri Tarihi-Giriş ve Kaynaklar Hukukun Genel Kavramları/Şahsın Hukuku-Aile Hukuku Hakların Korunması* (Konya: Sayram Yayınları, 2017), 243-244.

³⁰ Sevda İpek Söğüt, *Roma Hukukunda Tahkim* (İstanbul: Legal Kitabevi, 2011), 22.

³¹ Söğüt, *Roma Hukukunda Tahkim*, 23.

³² Söğüt, *Roma Hukukunda Tahkim*, 24ff.

³³ "Hucurât Suresi-9. Ayet Tefsiri," DİB, erişim tarihi Ekim 5, 2023, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Hucur%C3%A2t-suresi/4621/9-ayet-tefsiri>.

³⁴ "Nisa Suresi-35. Ayet Tefsiri," DİB, erişim tarihi Ekim 5, 2023, <https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Nis%C3%A2-suresi/528/35-ayet-tefsiri>.

gelişen yaklaşım ve uygulama ile, İslâm Hukuku'nun egemen olduğu toplumlarda ve ülkelerde, ailenin varlığının güçlendirerek korumaya yönelik sistemler geliştirilmiş, bu çerçevede aile arabuluculuğu, aile uyuşmazlıkları bağlamında öncelikli olarak tercih edilen bir uyuşmazlık çözüm yöntemi olarak varlık ve gelişim göstermiştir.

İslâm Hukuku, Hz. Peygamber Efendimiz(asm)'in Sünnet-i Seniyyesi ve bu değerli örneği takip eden sahabe uygulamaları ışığında tüm insanlar için çekişmekten ziyade sulh olmayı/helalleşmeyi, rekabet etmek yerine uyumlu olmayı ve işbirliği yapmayı merkeze koyan bir sistem oluşturmuştur. İslâm Hukuku'nu büyük ölçüde uygulayan Osmanlı hukukunda da, aile arabuluculuğu müessesesi 19. yüzyılın son çeyreğine kadar İslâm Hukuku'nun aslî ve tâlî kaynakları (Kur'ân-ı Kerim, Sünnet-i Seniyye, Sahabe Uygulamaları, icmâ ve kıyas hükümleri, örf ve âdet, amme maslahatı, istihsân, istishâb, eski toplumların değiştirilmeyen belirli kaideleri, hukukun genel ilkeleri)³⁵ doğrultusunda ve İslâm Hukukçuları tarafından ilm-i fıkhnın "münâkehât" isimli bölümünde³⁶ ele alınan konularçerçevesinde sulh temelli bir yaklaşımla varlık ve işlerlik kazanmıştır.³⁷

Dünyada, modern anlamdaki aile arabuluculuğu kurumuna da altlık teşkil etmek üzere geleneksel arabuluculuk yönteminden modern arabuluculuğa dönüşümü başlatan ilk hukukî adımlar ise, 1899 ve 1907 yıllarında imzalanan Lahey Sözleşmeleri ile atılmıştır.³⁸ Tarafların uyuşmazlık çözüm sürecine mutlak anlamda egemen olduğu ve arabulucunun taraflara kendiçözümlemlerini üretmeleri için yardımda bulunduğu günümüz aile arabuluculuğu modeline en yakın yaygın uygulama ise³⁹ ilk hâliyle "Amerikan Yurttaşlık Kanunu" ile birlikte 1960'lardan

³⁵ Halil Cin ve Ahmed Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: OSV Yayınları, 2011), 160ff; Ekrem Buğra Ekinci, *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk* (İstanbul: Arı Sanat Yayıncılık, 2012), 106ff.

³⁶ Nikâh ile ilgili bahisler anlamına gelen "münâkehât", fıkhnın dört ana kısmından birisini oluşturmakta ve evlenme, boşanma, nafaka gibi hususları konu almaktadır (Kelime anlamı için bkz. "Osmanlıca-Türkçe Sözlük," Luggat, erişim tarihi 5 Ekim, 2023, <https://www.luggat.com/M%C3%BCnakehat/1/1>).

³⁷ Yusuf Şen, "İslâm Hukukunda Arabuluculuk," *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11, no. 22 (2012): 117ff.

³⁸ Taşpolat Tuğsavul, *Türk Hukukunda Arabuluculuk*, 13.

³⁹ Mustafa Serdar Özbek, *Alternatif Uyuşmazlık Çözümü* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2016), 632; bu konuda ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Michael McManus ve Brianna Silverstein, "Brief History of

itibaren Amerika Birleşik Devletleri'nde toplumsal hayatta görülmeye başlanmıştır.⁴⁰ Dünyadaki farklı ülkelerden hukukçuların katılımıyla gerçekleştirilen, günümüzdeki anlamıyla "alternatif uyuşmazlık çözümü"⁴¹ teriminin ilk kez kullanıldığı ve devlet yargılamasına önemli eleştirilerin getirildiği 1976 tarihli Roscoe Pound Konferansı, modern aile arabuluculuğu kurumu bağlamında önemli bir eşik olmuştur.⁴² Anglo-Sakson Hukuk Sistemi'ni ilgilendiren söz konusu teorik gelişmeleri müteâkiben aile arabuluculuğuna ilişkin ilk pratik uygulamalar, Amerika Birleşik Devletleri'nde 1970'li yıllarından itibaren kurulan semt adalet merkezleri⁴³ ile hayata geçirilmiş olup 1980'li yıllardan itibaren özel sektörcü kuruluşları ve Amerikan Barolar Birliği desteği ile yaygınlaşarak bir alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemi olarak hukuk düzeni içindeki yerini güçlendirmiştir.⁴⁴

Türkiye'nin de hukuk düzeni anlamında dâhil olduğu Kara Avrupası Hukuk Sistemi'nde ise; genel olarak arabuluculuğun (özelde aile arabuluculuğunun) gelişimi büyük ölçüde Anglo-Sakson Hukuk Sistemi ülkelerinden Birleşik Krallık'ta 1995-1996 yıllarında Lord Woolf tarafından hazırlanan "Adalet Erişim Raporları" ile başlamıştır.⁴⁵ Belirtilen raporlar, alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerini ilk kez devlet yargılamasının negatif yönlerini iyileştirmenin bir aracı olarak kayıt altına alması yönüyle önemlidir.⁴⁶ Kara Avrupası Hukuk Sistemi'nin iki önemli ülkesi olan Almanya ve Fransa'da ise arabuluculuk (aile arabuluculuğu)

Alternative Dispute Resolution in the United States," *Cadmus, Promoting Leadership in Thought That Leads to Action* 1, no. 3 (2011): 100ff.

⁴⁰ Yazıcı Tıktık, "Arabuluculukta Gizliliğin Korunması," 15; Muzaffer Ercan Yılmaz, "Uyuşmazlık Çözümünde Arabuluculuk Süreci," *Kamu Hukuku Araştırmaları Dergisi* 9, no. 2 (2006): 97.

⁴¹ Taşpolat Tuğsavul, *Türk Hukukunda Arabuluculuk*, 33.

⁴² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Taşpolat Tuğsavul, *Türk Hukukunda Arabuluculuk*, 14ff.

⁴³ Kekeç Kısmet, *Temel Aşamalar ve Taktikler*, 31; Yılmaz, "Uyuşmazlık Çözümünde Arabuluculuk," 97.

⁴⁴ Taşpolat Tuğsavul, *Türk Hukukunda Arabuluculuk*, 34; Yılmaz, "Uyuşmazlık Çözümünde Arabuluculuk," 97; Pervin Yıldız, "Türk Hukukunda Aile Arabuluculuğuna İlişkin Gelişmeler/Developments in Turkish Law Regarding Family Mediation," iç. *Arabuluculuğun Geliştirilmesi Uluslararası Sempozyumu (Ankara 6-7 Aralık 2018)*, ed. Ersin Erdoğan (Ankara: Pozitif Matbaacılık, 2019), 35.

⁴⁵ Söz konusu rapora ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Serdar Özbek, "Sosyal Devletin Gereği: Adalet Erişim," *MİHDER* 2, no. 4 (2006): 926ff.

⁴⁶ Kekeç Kısmet, *Temel Aşamalar ve Taktikler*, 31-32.

1990'lı yıllardan itibaren yasal zemine kavuşmuştur.⁴⁷ Alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin söz konusu hukuk sistemindeki gelişimi bakımından Avrupa Komisyonutarafından 19 Nisan 2002 tarihinde hazırlanan “Yeşil Kitap (Green Paper)” kayda değer bir dönüm noktası olmuştur. Bununla birlikte, Avrupa Birliği tarafından 1998 yılından itibaren çeşitli tarihlerde kabul edilen kararlar ile (Aile Arabuluculuğu Hakkında Tavsiye Kararı, Özel Hukuk Uyuşmazlıklarında Tavsiye Kararı, Hukuki ve Ticari Uyuşmazlıklarda Arabuluculuğun Belirli Yönlerine İlişkin Avrupa Parlamentosu ve Konseyi Direktifi) aile arabuluculuğunun gelişimine yönelik hukukî altyapı kuvvetlendirilmiştir.⁴⁸

IV. MODERN HUKUK SİSTEMLERİNDE AİLE ARABULUCULUĞU UYGULAMASI

Modern hukuk sistemlerinde aile arabuluculuğuna ilişkin çeşitli uygulamalar bulunmaktadır. Bu bölümde söz konusu uygulamalara, sırasıyla Anglo-Sakson Hukuku, Kara Avrupası Hukuku ve İslâm Hukuku çerçevesinde aile arabuluculuğu bakımından öne çıkan on beş farklı ülke hukuku kapsamında yer verilmiştir. Bu çerçevede; Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Kanada, Avustralya, Güney Afrika, Almanya, Fransa, Norveç, İtalya, Türkiye, Malezya, Fas, Katar, Pakistan ve Suudi Arabistan iç hukukundaki aile arabuluculuğuna ilişkin mevcut durum ana hatlarıyla ele alınmıştır. Söz konusu ülkeler belirlenirken, üç büyük hukuk sisteminin çeşitli yönleriyle ikiyeşerli olarak birlikte uygulandığı ABD, Malezya, Pakistan, İtalya ve İngiltere'nin yanı sıra, alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin güçlü bir şekilde uygulandığı İskandinav toplumlarını temsilen Norveç, mevzuat düzenlemeleri anlamında Türkiye'yi önemli ölçüde etkileyen Kara Avrupası ülkeleri ve Türkiye özellikle tercih edilmiştir.

A. Anglo-Sakson Hukuku'nda Aile Arabuluculuğu

Modern anlamdaki aile arabuluculuğunun ilk örneklerini oluşturan Anglo-Sakson Hukuk Sistemi bir içtihat hukuku olarak ilerler ve aile arabuluculuğu

⁴⁷ Kekeç Kısmet, Temel Aşamalar ve Taktikler, 33.

⁴⁸ Yazıcı Tıktık, “Arabuluculukta Gizliliğin Korunması,” 16ff.

anlamında yaygın ve yerleşik uygulamalar ihtiva eder.⁴⁹ Bu bölümde, günümüzde ağırlıklı olarak Anglo-Sakson Hukuku'nu uygulayan ülkelerde aile arabuluculuğunun mevcut durumu ve işleyişi incelenmiştir.

1. Amerika Birleşik Devletleri'nde Aile Arabuluculuğu

Modern anlamda aile arabuluculuğuna dair ilk uygulamaların gerçekleştirildiği Amerika Birleşik Devletleri'nde, söz konusu alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemi, farklı eyaletlerde çeşitli kanunlar ve kurumlar aracılığıyla etkin bir şekilde kullanılmaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri'nde uzlaştırma kurumuna ilişkin ilk örneklere rastlanan California'da⁵⁰ geçerli olan "California Aile Kanunu"nda, özellikle velayet ve çocukla ilişki kurulması konulu ihtilafların çözümü çerçevesinde zorunlu aile arabuluculuğu olarak nitelendirilebilecek uygulamalar bulunmaktadır.⁵¹

Aile arabuluculuğunun belirli koşullarda zorunlu bir yol olarak benimsendiği Florida eyaletinde, Florida mahkemelerinde görev yapan yargıçlara, "Florida Kanunu"nda yer alan hükümlerden hareketle boşanma davaları ve çocukları ilgilendiren aile uyuşmazlıkları çerçevesinde taraflara arabuluculuk yoluna başvurmayı emretme yetkisi verilmiştir.⁵²

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki bir diğer eyalet olan Massachusetts'te, aile arabuluculuğu, ihtilafın tarafları arasında asgarî düzeyde bir güvenin söz konusu olduğu uyuşmazlıklar bağlamında tercihli olarak başvurulabilen bir yol olarak

⁴⁹ Hikmet Bilgin, "Anglo Sakson Hukuk Sistemlerinde Arabuluculuk," *Hukuk Gündemi Dergisi* 8, no.1 (2009): 17.

⁵⁰ Debra Berman ve James Alfini, "Lawyer Colonization of Family Mediation: Consequences and Implications," *Marquette Law Review* 95, no. 887 (2012): 888-889.

⁵¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Larry A. Ginsberg vd., "Family Law in the United States: California: Overview," *Thomson Reuters Practical Law*, [https://ca.practicallaw.thomsonreuters.com/9-614-4465?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true](https://ca.practicallaw.thomsonreuters.com/9-614-4465?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true).

⁵² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Jorge M. Cestero ve Thomas J. Sasser, "Family Law in the United States: Florida: Overview," *Thomson Reuters Practical Law*, [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/7-615-5426?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/7-615-5426?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true).

benimsenmişken⁵³, Güney Carolina eyaletinde ise, aile mahkemelerinde görülmekte olan davalar bağlamında, esasa ilişkin duruşmadan önce taraflarca tüketilmesi gereken (ve tarafsız üçüncü kişilerin katılımıyla resmî olmayan bir prosedür şeklinde icra edilen) bir hukukî yol olarak düzenlenmiştir.⁵⁴

Amerika Birleşik Devletleri'nde aile arabuluculuğu uygulamaları kapsamında öne çıkan diğer üç eyaletten birisi olan Teksas'ta, "Teksas Aile Kanunu" düzenlemeleri ile; aile uyuşmazlıklarının çözümü bağlamında taraflar; işbirliğine dayalı hukuk, tahkim, resmî olmayan uzlaşma toplantısı ve arabuluculuk gibi alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerini kullanmaya teşvik edilmektedir.⁵⁵ "Virginia Kanunu" kapsamında aile uyuşmazlıklarının çözümünde ihtiyarî olarak yararlanılabilecek bir çözüm yolu olarak yasalaştırılan aile arabuluculuğu⁵⁶, Minnesota eyaletinde ise, aile içi şiddet ve istismar iddiası içeren uyuşmazlıklar hâricindeki tüm aile uyuşmazlıkları için zorunlu bir yöntem olarak yapılandırılmıştır. Minnesota'da, yargı bölgelerin büyük bir kısmında - boşanma davaları için- ilk vaka yönetimi toplantısı, erken tarafsız değerlendirme ve arabuluculuk faaliyetlerinden müteşekkil bir erken vaka yönetimi modeli uygulanmaktadır.⁵⁷

⁵³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Gerald L. Nissenbaum ve Hickey O. Wendy, "Family Law in the United States: Massachusetts: Overview," *Thomson Reuters Practical Law*, [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/2-611-0925?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/2-611-0925?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)).

⁵⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. J. Benjamin Stevens, "Family Law in the United States: South Carolina: Overview," *Thomson Reuters Practical Law*, [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-011-1671?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-011-1671?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)).

⁵⁵ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. John A. Sebert, "Uniform Collaborative Law Act," *Hofstra Law Review* 38, no. 2 (2009): 425.

⁵⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Katharine W. Maddox ve Julie C. Gerock, "Family Law in the United States: Virginia: Overview," *Thomson Reuters Practical Law*, [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/3-569-6045?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/3-569-6045?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)).

⁵⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Nancy Zalusky Berg ve Ruta Johnsen, "Family law in the United States: Minnesota: Overview," *Thomson Reuters Practical Law*, [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/1-613-2225?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/1-613-2225?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)).

2. İngiltere’de Aile Arabuluculuğu

Anglo-Sakson Hukuku Sistemi’nin ABD ile birlikte en güçlü oluşturucusu ve uygulayıcısı olan İngiltere’de arabuluculuk, alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin devlet yargısını yavaşlatacağına dair yerleşik (katı) bakış açısından ötürü ABD’ye kıyasla daha yavaş bir seyirle gelişim göstermiştir.⁵⁸

İngiltere’de, Lord Harry Woolf tarafından yürütülen “Adalet Erişim Çalışmaları” ile hatırı sayılır bir ilerleme gösteren arabuluculuk, günümüzde birçok veçhesiyle (uyuşmazlığı alternatif çözümlerini kullanarak çözmek, açılmış bir davayı sülh ile sona erdirmek, dava açmamak vb.) teşvik edilmektedir.⁵⁹ Öte yandan, İngiltere’de 1974 yılında Morris Finer ve ekibi tarafından hazırlanan ve tek ebeveynli aileleri etkileyen sorunların tamamını (barınma, istihdam, eğitim, kişisel ve sosyal haklar vb.) birçok açıdan ayrıntılı olarak irdeleyen “Tek Ebeveynli Aileler Raporu (Finer Raporu)” isimli çalışma, merkezi hükümete sunduğu tavsiyeler ve yol haritası çerçevesinde, özelde İngiltere’de, genelde ise Birleşik Krallık ülkelerinde, alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin gelişim sürecine katkı sağlamıştır.⁶⁰

Arabuluculuk müessesesinin hukukî yapısını güçlendiren en önemli düzenlemenin 1999 yılında yürürlüğe giren “İngiliz Hukuk Usulü Kuralları” olduğu İngiltere’de, mahkemelerin tarafları arabuluculuğa (uyuşmazlığın niteliğine göre aile arabuluculuğuna) yönlendirmek gibi bir görevi bulunmaktadır.⁶¹ Bu bağlamda önemle ifade etmek gerekir ki, İngiltere Hukuku’nda özellikle yargılama masrafları bağlamında tarafların arabuluculuk sürecinde ortaya koydukları yaklaşım ve irade belirleyici olmaktadır.⁶² Söz konusu hukuk düzeninde, mahkemenin tavsiyesine ve teşvikine rağmen arabuluculuk

⁵⁸ Muammer Erol, “Türk Hukukunda Arabuluculuk ve Teşkilatlanması,” Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi (İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi, 2018), 31.

⁵⁹ Özmumcu, Zorunlu Arabuluculuk, 816.

⁶⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. UK Parliament, *One-Parent Families (Finer Report)*, <https://api.parliament.uk/historic-hansard/written-answers/1974/jul/02/one-parent-families-finer-report>.

⁶¹ Erol, “Türk Hukukunda Arabuluculuk,” 31.

⁶² Özbek, Alternatif Uyuşmazlık Çözümü, 366; Özmumcu, Zorunlu Arabuluculuk, 816.

sürecine gitmeyi tercih etmeyen tarafın -haklı çıksa dahi- yargılamaya ilişkin masrafları yüklenmesine dair kararlar ve uygulamalar bulunmaktadır.⁶³

İngiltere'de, günümüzde aile hukuku da dâhil olmak üzere medenî hukuka ilişkin uyuşmazlıkların yaklaşık %90'ı mahkeme içi ve mahkeme dışı arabuluculuk uygulamaları ile çözüme kavuşturulmaktadır.⁶⁴ Bir içtihat hukuku olan İngiltere'de, arabuluculuk faaliyetinin icra sürecine ilişkin müstakil bir yasa düzenlemesi bulunmamaktadır.

Aynı hukuk sisteminde yer alan ABD'dekine benzer bir şekilde, arabulucu (ve aile arabulucusu) olabilmek için hukukçu olma şartının bulunmadığı İngiltere'de, özellikle mahkeme kararları ile zorunlu arabuluculuk süreci güçlü bir şekilde işletilmektedir.⁶⁵

Aile uyuşmazlıklarının çözümü bağlamında alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin 1976 yılından bu yana kullanılmakta olduğu İngiltere'de aile arabuluculuğu, "Birleşik Krallık Aile Usul Kuralları" isimli düzenlemenin yanı sıra "Birleşik Krallık Çocuklar ve Aileler Kanunu"nda hukukî olarak düzenlenmiştir. İngiltere'de; Arabulucular Koleji, Aile Hukukunda İlk Çözüm ve Hukuk Topluluğu, Aile Arabulucuları Derneği ve Ulusal Aile Arabuluculuğu Kurumu isimli paydaşların bir araya gelmesi sonucu oluşturulmuş olan "Aile Arabuluculuğu Konseyi", aile arabuluculuğu bakımından önemli bir fonksiyon icra etmektedir.⁶⁶

İngiltere Hukuku kapsamında Aile Arabuluculuğu Konseyi tarafından hazırlanan "Aile Arabulucularına Yönelik Uygulama Kuralları" isimli düzenlemede, İngiltere'deki (Birleşik Krallık'taki) aile arabulucularının yararlanmaları için; aile arabuluculuğunun amacı, temel prensipleri, kapsam alanı ve uygulama prosedürleri/prosesleri ayrıntılı bir şekilde ortaya koyulmuştur.⁶⁷

⁶³ Özmemcu, Zorunlu Arabuluculuk, 816.

⁶⁴ Orhan Dür, Arabuluculuk Faaliyeti ve Arabulucuların Hak ve Yükümlülükleri (Ankara: Adalet Yayınevi, 2018), 40.

⁶⁵ Dür, Arabuluculuk Faaliyeti, 177.

⁶⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Family Mediation Council, *Code of Practice and Guidance*, <https://www.familymediationcouncil.org.uk/us/code-practice/>.

⁶⁷ Parkinson, Aile Arabuluculuğu, 286ff.

İngiltere Hukuku'nda aile uyuşmazlıklarının çözümü bağlamında aile içi şiddet ve istismar vakasının/iddiasının söz konusu olduğu ihtilaflar müstesna olmak üzere zorunlu arabuluculuk modeli uygulanmaktadır.

İngiltere'de aile arabuluculuğu uygulaması ile çeşitli yönlerden benzerlik gösteren bir model olarak uygulanmakta olan ve uygulamada "uzlaştırma (conciliation)" olarak nitelendirilen bir alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemi de bulunmaktadır. Modern hukuk sistemindeki değerlendirci arabuluculuk (ve hatta bazı açılardan arabulucu-hakemlik) yöntemine yakınsayan söz konusu çözüm yolunda, tarafsız üçüncü kişi, ihtilafın çözüm sürecinde arabulucuya kıyasla daha büyük bir yetki ile donatılmıştır.⁶⁸

3. Kanada'da Aile Arabuluculuğu

Kanada'da ilk örneklerine Ottawa eyaletinde boşanma arabuluculuğu şeklinde rastlananaile arabuluculuğu, "Kanada Boşanma Kanunu" çerçevesinde uzlaştırma ve danışmanlık adı verilen özelleştirilmiş yöntemlerle işlerlik kazanan bir alternatif uyuşmazlık çözüm yoludur.⁶⁹

Kanada Hukuku'nda mahkeme bağlantılı aile arabuluculuğunun en kapsamlı şekilde uygulandığı eyalet olan (ve Aile Arabuluculuğu Derneği isimli kuruluş aracılığıyla aile arabulucularına rehberlik edilen) Ontario'da⁷⁰, aile uyuşmazlığının taraflarına gönüllü ve yerinde arabuluculuk hizmeti sunulmaktadır. Söz konusu eyalette yürürlükte olan "Ontario Çocuk Hakkında Hukuk Reformu Kanunu" isimli düzenleme ile özellikle velayet ve çocuklailetişim kurulması konulu uyuşmazlıklar bağlamında aile arabuluculuğu yoğun olarak tercih edilen bir alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemidir.⁷¹

⁶⁸ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Family Mediation&Counselling Services, *Is There a Difference Between Mediation and Conciliation*, <https://fmacs.org.uk/is-there-a-difference-between-mediation-and-conciliation/>.

⁶⁹ Michael Saini, Rachel Birnbaum ve Nicholas Bala, "Access to Justice in Ontario's Family Courts: The Parents' Perspective," *Windsor Review of Legal and Social Issues*, no. 37 (2016): 3.

⁷⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. "Family Mediation," Ontario Association for Family Mediation, erişim tarihi Eylül 9, 2023, <https://www.oafm.on.ca/>.

⁷¹ Bu konuda ayrıca bkz. Lene Madsen, "Family Mediation Policy in Practice: A Review of Ontario's New Family Mediation Initiative I-II," *Canadian Family Law Quarterly* 32, no. 193/235 (2013): 2ff.

Kanada’da, aile arabuluculuğunun aile uyuşmazlıklarının çözümü bağlamında sıklıkla tercih edildiği bir diğer eyalet olan British Columbia’da ise, söz konusu alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemi, “British Columbia Aile Hukuku Kanunu” ve bu kanuna dayanılarak çıkarılan tüzük ile ayrıntılı olarak düzenlenmiştir.⁷² British Columbia’da, aile uyuşmazlığının taraflarını arabuluculuğa hazırlık sürecinde ve hukukî bir anlaşma yapılmasından önce bağımsız tavsiye almaya teşvik eden bir sistem bulunmaktadır.

4. Avustralya’da Aile Arabuluculuğu

Avustralya’da aile arabuluculuğu, “Avustralya Aile Hukuku Kanunu”nda “aile uyuşmazlık çözümü” şeklinde nitelendirilmiş olup, söz konusu yöntem; uyuşmazlık yaşayan kişilerin özellikle ayrılık ve/veya boşanmanın olumsuz sonuçlarından daha az etkilenmelerini sağlamak üzere işlerlik kazandırılmıştır.⁷³

Avustralya’da ilk kez Melbourne Aile Mahkemesi’nde pilot olarak uygulanan aile arabuluculuğu yöntemi, günümüzde müşterek çocukların söz konusu olduğu uyuşmazlıklar ve eşler arasındaki mâlî konulu ihtilaflar bakımından gönüllülük esasına göre başvuru alan bir aile mahkemesi arabuluculuğu hizmeti⁷⁴ bulunmaktadır ve bu hizmet aile kurumunu ilgilendiren uyuşmazlıklar bağlamında sıklıkla tercih edilmektedir.⁷⁵

Aile arabulucularını ilgilendiren hususların müstakil bir mevzuat düzenlemesi ile hukukî zemine kavuşturulmuş olduğu, aile uyuşmazlıkları çerçevesinde taraflarca başvurulabilecek alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinin “Avustralya Aile Hukuku Kuralları” ve “Avustralya Aile Hukuku Tüzüğü” isimli düzenlemelerde ayrıntılı olarak belirlendiği, aile ilişkileri merkezi ve adli yardım komisyonu gibi oluşumlarla aile arabuluculuğunun devlet

⁷² Bethany Knox, “A Consideration of a Mandatory Family Mediation Model under Section 9 of the British Columbia Family Law Act,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (British Columbia: University of Victoria, 2014), 20.

⁷³ R. M. Field ve A. Lynch. “Hearing Parties’ Voices in Coordinated Family Dispute Resolution (CFDR): An Australian Pilot of a Family Mediation Model Designed for Matters Involving a History of Domestic Violence,” *Journal of Social Welfare & Family Law* 36, no. 4 (2014): 393.

⁷⁴ Madelene De Jong, “Divorce Mediation in Australia-Valuable Lessons for Family Law Reform in South Africa,” *The Comparative and International Law Journal of Southern Africa* 40, no. 2 (2007): 285.

⁷⁵ Field ve Lynch, “Family Dispute Resolution,” 392.

tarafından pratikte de desteklendiği Avustralya iç hukukunda, aile içi şiddet ve istismar iddiasını içeren uyuşmazlıklar için zorunlu aile arabuluculuğu uygulaması söz konusu değildir.⁷⁶

5. Güney Afrika'da Aile Arabuluculuğu

Güney Afrika'da, "Güney Afrika Belirli Boşanmalarda Arabuluculuk Kanunu" ile "Güney Afrika Çocuk Kanunu" isimli düzenlemelerden hareketle aile uyuşmazlıklarının taraflarını dosyaya bakan hâkimlerce arabuluculuğa teşvik eden bir uyuşmazlık çözüm sistemi bulunmaktadır.⁷⁷

Evlilik birliğini ilgilendiren uyuşmazlıklar kapsamında tahkim yoluna gidilmesinin yasak olduğu, aile uyuşmazlıkları çerçevesinde kural olarak ihtiyarî arabuluculuğa işlerlik kazandırılmış olan Güney Afrika iç hukukunda, aile uyuşmazlıkları bağlamında müvekkillerini arabuluculuğa yönlendirme görevine yerine getirmeyen avukatlara, yargılama giderleri anlamında belirli külfetler yükleyen düzenlemeler vardır.⁷⁸

B. Kara Avrupası Hukuku'nda Aile Arabuluculuğu

Roma hukukunun etkisiyle oluşan⁷⁹ ve modern hukuk anlamında günümüz dünyasındaki en yaygın hukuk sistemi olan Kara Avrupası Hukuk Sistemi'nde, aile arabuluculuğu, özellikle 1990'lı yıllardan itibaren Avrupa Konseyi tarafından yürütülen çalışmalar ile önemli ölçüde gelişme göstermiş olup ilgili hukuk sistemine dâhil ülkelerde; adalete erişimi kolaylaştırmak, devlet yargısı üzerindeki yükü hafifletmek, aile kurumunu korumak ve kişiler arasındaki ihtilafları dostâne ve kalıcı yöntemlerle çözüme kavuşturmak gibi gayeler ile dikkate değer bir şekilde tercih edilmektedir.⁸⁰ Bu bölümde, günümüzde ağırlıklı olarak Kara

⁷⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. "Family Relationships Online," An Australian Government Initiative, erişim tarihi Ekim 9, 2023, <https://www.familyrelationships.gov.au>.

⁷⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Amanda Catto, "Family Law in South Africa," *Thomson Reuters Practical Law*, [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/6-566-4825?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/6-566-4825?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true).

⁷⁸ Catto, "Family Law."

⁷⁹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Kemal Gözler, *Hukuka Giriş* (Bursa: Ekin Yayınları, 2013), 132ff.

⁸⁰ Yıldız, "Aile Arabuluculuğu," 33.

Avrupalı Hukuku'nu uygulayan ülkelerde aile arabuluculuğunun mevcut durumu ve işleyişi incelenmiştir.

1. Almanya'da Aile Arabuluculuğu

Almanya Hukuku'nda modern arabuluculuk uygulamasının geçmişi, 2000 yılında "Alman Medeni Usul Kanunu'nun Yürürlüğü Hakkındaki Kanun (EGZPO)" m.15 ile getirilen dava şartı arabuluculuk düzenlemesinin de tahkim edici etkisiyle 1950 yılından itibaren varlığını sürdüren "Alman Medeni Kanunu (ZPO)" m.279 (zorunlu sülh) düzenlemesine kadar gitmektedir.⁸¹ Öte yandan, Almanya iç hukukunda, aile arabuluculuğu bağlamında yapılan ilk çalışmalar, 1982 yılında başlamış olup, bu kapsamda alternatif aile uyuşmazlıkları kuralları gibi çeşitli düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.⁸² Bu çerçevede önemle ifade etmek gerekir ki, Almanya'da aile uyuşmazlıkları konusunda arabuluculuk yönteminin kullanılmasına ilişkin ilk müstakil düzenleme 2009 yılında yürürlüğe giren "Aile Uyuşmazlıkları ve Çekişmesiz Yargı İşleri Hakkında Kanun" isimli yasadır.⁸³

Bununla birlikte, AB düzenlemelerinin de tesiriyle (2008/52/EC sayılı Direktif sonrasında)⁸⁴ yapılan ve Almanya'da arabuluculuğun etkin bir şekilde uygulanması çerçevesinde eşik olarak kabul edilen yasal düzenleme, 2012 yılında yürürlüğe girmiş olan "Alman Arabuluculuk Kanunu (Mediationsgesetz)" dur.⁸⁵ Arabuluculuğun tanımı, arabuluculara ilişkin hususlar, arabuluculuğun ilkeleri, arabuluculukta müzakere usûlleri ve esasları gibi birçok konuyu ayrıntılı olarak düzenleyen söz konusu kanun, arabuluculuğa elverişlilik bakımından herhangi bir sınırlama öngörmemiştir.⁸⁶

⁸¹ Erol, "Türk Hukukunda Arabuluculuk," 36.

⁸² İsmet Mazlum, "Alman Hukuku'nda Aile Arabuluculuğu," ÇÜHFD 5, no. 2 (2020): 2369.

⁸³ Mazlum, "Aile Arabuluculuğu," 2371.

⁸⁴ Merve Uysal, "Alman ve Türk Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuğun Tanımı, Türleri ve Zorunlu Arabuluculuk," MİHDER 15, no. 44 (2019): 888.

⁸⁵ Bu konuda bkz. İbrahim Özbay ve Damla Özden Çelt, "Alman Arabuluculuk Kanunu (Mediationsgesetz; Mediation Act)," EBYÜHFD 22, no. 1-2 (2018): 147ff.

⁸⁶ Özlem Bora, "Arabuluculuk Sözleşmesi," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Ankara: Atılım Üniversitesi, 2019), 35; Erol, "Türk Hukukunda Arabuluculuk," 36; Dür, Arabuluculuk Faaliyeti, 150.

“Alman Medeni Usul Kanunu’nun Yürürlüğü Hakkındaki Kanun”un 15. maddesine göre, Almanya’da; özel hukuka ilişkin uyuşmazlıklar bakımından zorunlu arabuluculuk konusunda eyalet meclisleri yetkilendirilmiş olup⁸⁷, aynı madde düzenlemesi gereğince; komşuluk hukukunu ilgilendiren ihtilaflar, parasal değeri 750 Euro’yu aşmayan uyuşmazlıklar, küçük düşürücü ve/veya onur kırıcı davranışlardan kaynaklanan (kişilik hakkı ihlâli içeren) tazminat davaları, sülh hukuk mahkemesinin görev alanı kapsamına giren uyuşmazlıklar, arabuluculuğun (ya da diğer alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerinden birisinin) kullanılması zorunludur.⁸⁸

Almanya’da aile arabuluculuğu uygulamasına dair usûllerin ve esasların belirlenmesi bağlamında, 1992 yılında kurulan “Almanya Aile Arabuluculuğu Federal Çalışma Topluluğu” belirleyici bir rol oynamaktadır. Söz konusu topluluk tarafından tayin edilen genel çerçeveye göre; Almanya iç hukukunda, taraflarca üzerinde serbestçe tasarruf edilebilecek olan hukukî ve psikolojik temelli sorunların çözümünde aile arabuluculuğu yönteminin kullanılması mümkündür.⁸⁹ Aile arabuluculuğunun özellikle boşanmayı ilgilendiren ihtilafların (aile konutunun ve aileye ait eşyaların kime verileceği, belirli aile yakınlarının çocukla nasıl ilişki kurulacağı, ailenin mal varlığının nasıl taksim edileceği vb.) çözümünde kullanıldığı Almanya’da, eşlerin boşanması, evliliğin geçerliliğinin/geçersizliğinin tespiti ve evliliğin geçersiz kılınması gibi konular arabuluculuğa elverişli değildir.⁹⁰ Diğer bir ifadeyle; arabuluculuk kurumunun mahkeme içi ve mahkeme dışı iki model üzerinden ve kural olarak gönüllülük ilkesi çerçevesinde (eş arabuluculuk yönteminden de yararlanılmak sûretiyle) yürütüldüğü Almanya’da, şiddet iddiası içeren ihtilaflar müstesna olmak üzere, aile uyuşmazlıkları, aile arabuluculuğu açısından elverişli uyuşmazlıklar olarak kabul edilmektedir.⁹¹

⁸⁷ Erol, “Türk Hukukunda Arabuluculuk,” 37.

⁸⁸ F. Yıldırım, Ombudsmanlık, 59; Bora, “Arabuluculuk Sözleşmesi,” 35; Erol, “Türk Hukukunda Arabuluculuk,” 38; Dür, Arabuluculuk Faaliyeti, 160; Taşpolat Tuğsavul, Türk Hukukunda Arabuluculuk, 48.

⁸⁹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. “Familien-Mediation,” Bundes-Arbeitsgemeinschaft für Familien-Mediation, erişim tarihi Kasım 14, 2023, <https://www.bafm-mediation.de>.

⁹⁰ Mazlum, “Aile Arabuluculuğu,” 2371.

⁹¹ Abdülkadir Kutluk, *Almanya’da Mahkeme İçi Arabuluculuk-Yurtdışı Ziyaret Raporu* (Ankara: T.C. Adalet Bakanlığı Yayınları, 2017), 9ff.

Almanya’da arabulucu (aile arabulucusu) olabilmek için hukukçu olma koşulu aranmamakla birlikte, normal arabulucular ve sertifikalı arabulucular için “Alman Arabuluculuk Kanunu” ile birtakım düzenlemeler getirilmiştir.⁹²

Aile mahkemelerinde görevli hâkimlere uyuşmazlığın taraflarına arabuluculuk konulu bilgilendirme toplantılarına katılmaya yönelik emir verebilme ve bu çerçevede davayı erteleme yetkisi veren Almanya iç hukukunda⁹³, aile arabuluculuğu mesleğinin kurumsal niteliğinin güçlendirilmesi amacıyla kurulmuş olan “Aile Arabulucuları Ulusal Birliği” tarafından aile arabulucuları için belirlenmiş standartlar bulunmaktadır.⁹⁴

2. Fransa’da Aile Arabuluculuğu

Aile arabuluculuğunun Kanada’nın Quebec bölgesindeki uygulamaların da etkisiyle ilk kez 1980’li yıllarda gündeme geldiği Fransa’da⁹⁵, söz konusu uyuşmazlık çözüm yönteminin yasal altyapısının oluşturulmasına yönelik ilk düzenlemeler, “Fransız Medeni Kanunu”na 2000’li yıllarda eklenmeye başlayan hükümler çerçevesinde yapılmıştır.⁹⁶

Fransa iç hukukunda, -belirli istisnalarla- aile uyuşmazlıkları bağlamında dava yoluna gidilmesinden önce aile arabuluculuğu yoluna başvurmak zorunludur. Söz konusu zorunluluğun yerine getirilmediği hâllerde, taraflar için herhangi bir yaptırım uygulanmamakla birlikte, aile arabuluculuğu yöntemini atlayarak dava açmak, devlet yargılaması sürecinde tarafların durumunun değerlendirilmesini belirli ölçülerde olumsuz etkilemektedir.⁹⁷

Aile arabulucusu olabilmek için hukuk mezunu olma şartının aranmadığı (600 saatlik bir eğitim sonucunda devlet diploması almış kişilerin aile arabulucusu

⁹² Dür, *Arabuluculuk Faaliyeti*, 153; Erol, “Türk Hukukunda Arabuluculuk,” 39.

⁹³ Parkinson, *Family Mediation*, 261; Thomas Trenczek ve Serge Loode, “Mediation ‘Made in Germany’-A Quality Product,” *Australasian Dispute Resolution Journal* (ADRJ) 23, no. 61 (2012): 67.

⁹⁴ Parkinson, *Family Mediation*, 261.

⁹⁵ Özcan, “Aile Arabuluculuğu,” 385.

⁹⁶ Özcan, “Aile Arabuluculuğu,” 387.

⁹⁷ Özcan, “Aile Arabuluculuğu,” 390.

olabildiği) Fransa'da⁹⁸, aile arabuluculuğuna gönüllülük, eşitlik ve gizlilik ilkeleri çerçevesinde yaygın bir şekilde işlerlik kazandırılmıştır.

3. Norveç'te Aile Arabuluculuğu

Norveç iç hukukunda aile arabuluculuğu, "Norveç Evlilik Kanunu" ve "Norveç Çocuk Kanunu" isimli yasal düzenlemeler çerçevesinde⁹⁹, müşterek çocukları ilgilendiren uyuşmazlıklar bağlamında zorunluluk esasıyla, eşler arasındaki diğer ihtilaflar açısından ise ihtiyarî olarak uygulanmakta olan bir alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemidir.

Norveç iç hukukunda, uyuşmazlık yaşayan tarafların avukatlarına; özellikle anne-baba (ebeveyn) sorumluluğu, milletler arası yer değiştirme, velayet ve çocukla ilişki kurulması gibi konuları ilgilendiren ihtilaflar bağlamında müvekkillerini arabuluculuk yöntemi konusunda bilgilendirme ve aydınlatma görevi yüklenmiştir.

4. İtalya'da Aile Arabuluculuğu

İtalya iç hukukunda modern anlamda aile arabuluculuğuna dair ilk uygulamalara "İtalyan Medeni Usul Kanunu" doğrultusunda 1990'lı yıllardan bugüne devam edilmektedir. İtalya'da, kamu kesimi ve özel sektör iş birliğinde yürütülen ve yasalarca belirlenmiş birçok özel şartı haiz tarafsız üçüncü kişilerin katılımıyla icra edilen aile arabuluculuğu; gönüllü aile arabuluculuğu, zorunlu aile arabuluculuğu ve yargısal aile arabuluculuğu olmak üzere üç farklı şekilde işlerlik kazanmıştır.¹⁰⁰

"İtalyan Medeni Kanunu"nda yer alan düzenleme doğrultusunda, İtalya'da aile uyuşmazlıklarına bakan hâkimlerin yargılamanın başında tarafları aile arabuluculuğuna yönlendirme ve bu yönlendirmenin karşılık bulması hâlinde ise

⁹⁸ Parkinson, *Aile Arabuluculuğu*, 257.

⁹⁹ Dür, *Arabuluculuk Faaliyeti*, 211ff.

¹⁰⁰ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Parkinson, *Aile Arabuluculuğu*, 263.

tarafra aralarındaki ihtilafı barışçıl yollarla çözmeye konusunda yardımcı olma yetkisi verilmiştir.¹⁰¹

İtalya’da aile uyuşmazlıklarına bakmakla görevli hâkimlerin, “İtalyan Medeni Usul Kanunu”nda yer alan hükme istinaden, boşanma ve ayrılık konulu ihtilaflar çerçevesinde davanın esasına geçilmeden önce uyuşmazlığın tarafları ile özel görüşme yetkisi bulunmaktadır.¹⁰²

5. Türkiye’de Aile Arabuluculuğu

Türk Özel Hukuku’nda aile arabuluculuğu da dâhil olmak üzere arabuluculuk müessesesi, genel olarak 6325 sayılı Kanun kapsamında düzenlenmiş olup, aile uyuşmazlıklarının alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri aracılığıyla çözüme kavuşturulabileceği alan nispeten sınırlıdır.¹⁰³ Mahkeme içi arabuluculuk uygulamalarını içermeyen ve arabuluculuğa elverişlilik anlamında tarafların üzerinde serbestçe tasarruf¹⁰⁴ edebilecekleri iş ve işlemlerden doğan uyuşmazlıklara atıf yapan HUAK, Türk Özel Hukuku’nda devletin müdahalesinin en yoğun olduğu hukuk alanı olan aile hukuku bağlamında arabuluculuktan istenen düzeyde yararlanılması imkânını azaltmıştır. Aile kurumunun anayasal düzeyde koruma altına alınmış olduğu Türk Aile Hukuku, büyük ölçüde emredici hukuk kuralları çerçevesinde işlerlik kazanmaktadır.¹⁰⁵

HUAK’ın -arabuluculuğun elverişli olduğu kapsam alanını düzenleyen- 1. maddesi, HUAK Yönetmeliği’nin 18. ve 22. maddeleri ile birlikte değerlendirildiğinde; Türk Özel Hukuku’nda aile içi şiddetin söz konusu olmadığı uyuşmazlıklar bağlamında ihtiyarî olarak aile arabuluculuğu yoluna gidilmesinin

¹⁰¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Andrea Russo ve Benedetta Rossi, “Family Law in Italy,” *Thomson Reuters Practical Law*, [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/9-564-8565?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/9-564-8565?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)).

¹⁰² Dür, Arabuluculuk Faaliyeti, 188.

¹⁰³ Alper Uyumaz ve Kemal Erdoğan, “Aile Hukukundan Doğan Uyuşmazlıkların Alternatif Çözüm Yolları,” *DEÜHFD* 17, no. 1 (2015): 137; Dağlıoğlu, “Aile Hukuku,” 560; Tanrıver, *Arabuluculuğa Sosyolojik Bakış*, 173.

¹⁰⁴ Türk Medeni Muhâkeme Hukuku’na hâkim ilkelerden olan tasarruf ilkesi, HMK’nin 24. maddesinde; “hâkimin, iki taraftan birinin talebi olmaksızın, kendiliğinden bir davayı inceleyememesi ve karara bağlayamaması” şeklinde tanımlanmış olup, söz konusu ilkeye göre hiç kimse kendi lehine olan davayı açmaya ve/veya hakkını talep etmeye zorlanamaz.

¹⁰⁵ Demircioğlu, *Aile Hukuku*, 53-54.

mümkün olduğu ifade edilebilir.¹⁰⁶ Bununla birlikte, aile uyuşmazlıkları bağlamında daha ziyade mâlî uyuşmazlıkların (maddî-manevî tazminat, yoksulluk nafakası, mal rejimin tasfiyesi vb.) arabuluculuk için elverişli olduğu görülmektedir.¹⁰⁷ Hukukî sonucun doğumu için mahkeme kararı gerektiren aile uyuşmazlıkları (boşanma, evliliğin butlanı, tedbir nafakası, soybağı, velayet vb.) ise katı bir şekilde kamu düzeni içinde olduklarından arabuluculuk için elverişli değildir.¹⁰⁸ Öte yandan, evlilik birliği içinde yaşanan uyuşmazlıklar da (çocukların bakımı, gözetimi ve eğitimi, sadakat yükümlülüğünün ihlâli vb.) Türk Aile Hukuku'ndaki mer'î mevzuata göre arabuluculuğa elverişli uyuşmazlıklardandır.¹⁰⁹

Bununla birlikte, doktrindeki birtakım görüşlerden ve yaygın uygulama deneyimlerinden de hareketle; taraflar arasında yüksek düzeyde gerilimin olduğu ihtilaflar, tarafların tıbbî tedaviye ihtiyaçları olduğunun anlaşıldığı uyuşmazlıklar, karmaşık finansal konuları içeren uyuşmazlıklar, taraflarda görme, duyma ve konuşma yönünden birtakım duyuşsal engellerin olduğu uyuşmazlıklar ve tarafların arabuluculuğu süreç uzatmak ve vakit kazanmak için bir araç olarak kullandığının tespit edildiği uyuşmazlıklar, aile arabuluculuğu açısından elverişli olarak değerlendirilmemektedir.¹¹⁰

Aile arabuluculuğuna ilişkin ilk yasal temellerin 2003 yılında yürürlüğe giren 4787 sayılı Aile Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yargılama Usullerine Dair Kanun'un 7. maddesinde yer alan "*Aile mahkemeleri, önlerine gelen dava ve işlerin özelliklerine göre, esasa girmeden önce, aile içindeki karşılıklı sevgi, saygı ve hoşgörünün korunması bakımından eşlerin ve çocukların karşı karşıya oldukları sorunları tespit ederek bunların sülh yoluyla çözümünü, gerektiğinde uzmanlardan da yararlanarak teşvik eder.*"

¹⁰⁶ Karagözoğlu, "Aile Uyuşmazlıkları," 85.

¹⁰⁷ Dağlıoğlu, "Aile Hukuku," 568-569; Uyumaz ve Erdoğan, "Alternatif Çözüm Yolları," 143, 153; Şükran Şıpka, "Türkiye'de Aile Arabuluculuğu Çalışmaları," iç. *İzmir Medeni Hukuk Günleri II- Aile Hukuku Sempozyumu Bildiri Özetleri*, 2018, 56ff.

¹⁰⁸ Uyumaz ve Erdoğan, "Alternatif Çözüm Yolları," 147; Dağlıoğlu, "Aile Hukuku," 568; Ebru Ceylan, "Türk Hukukunda Boşanmanın Hukuki Sonuçlarında Arabuluculuk," *Legal Hukuk Dergisi* 16, no. 190 (2018): 4573-4574; Beyhan Kaplan-Güler, *Boşanmanın Hukuki Sonuçlarında Arabuluculuk* (İstanbul: Sümer Kitabevi, 2014), 114.

¹⁰⁹ Uyumaz ve Erdoğan, "Alternatif Çözüm Yolları," 158; Kaplan Güler, *Arabuluculuk*, 194.

¹¹⁰ Parkinson, *Aile Arabuluculuğu*, 62.

hükmü ile atılmış olduğu Türk Aile Hukuku'nda¹¹¹, hâkime davanın esasına girmeden önce tarafları sülhe teşvik etme vazifesi yüklenmiştir. Bununla birlikte, söz konusu hukukî müesseseye uygulamada istenen düzeyde işleyiş kazandırılmamıştır.¹¹²

Diğer bütün hukuk uyuşmazlıklarından farklı olarak, taraflar arasındaki ilişkinin devamının gerekli olduğu aile uyuşmazlıkları bağlamında dostâne çözümlere olan gerçek ihtiyaç, Türk Özel Hukuku'nda aile arabuluculuğunun hukuk düzeni içindeki önemini ve değerini her geçen gün arttırmaktadır. Öte yandan, aile uyuşmazlıklarının arabuluculukta çözülmesi anlamında yetersiz kalan HUAK'ın farklı hukuk sistemlerindeki iyi uygulama örnekleri çerçevesinde özellikle elverişlilik bağlamında yeniden gözden geçirilmesi ve arabuluculuk açısından emredicilik içeren ancak evrensel hukuk ilkeleri ile aile arabuluculuğunun ayırt edici yönlerini de bütünüyle dikkate alan geniş perspektifli bir yaklaşımla yeniden yapılandırılması gerekmektedir.¹¹³

Türkiye'de, aile müessesesini ilgilendiren uyuşmazlıkların çözümü çerçevesinde, aile arabuluculuğunu bir ihtisas arabuluculuğu olarak yapılandırmaya yönelik çalışmaların hâlihazırda devam ettiği ifade edilebilir. Bu kapsamda, Türkiye'deki ve Dünyadaki çok sayıda paydaşın (hukukçular, psikologlar, sivil toplum kuruluşu üyeleri, kamu kesimi ve özel sektör temsilcileri vb.) katılımıyla aile arabuluculuğu temalı çalıştaylar gerçekleştirilmiştir. Söz konusu çalıştayları müteâkiben "Aile Arabuluculuğu" ve "Aile ve Miras Hukukunda Uzman Arabuluculuk" isimli iki önemli eser, arabuluculara ve uyuşmazlığın taraflarına rehberlik/kaynaklık etmek üzere T.C. Adalet Bakanlığı tarafından yayımlanmıştır.

Türk Özel Hukuku'nda aile arabuluculuğu, -mevcut koşullarda- sicile kayıtlı arabulucular ve aile arabuluculuğu merkezleri tarafından "uyuşmazlık çözüm sürecinde taraflar arası iletişimi güçlendirmek ve onlara aralarındaki sorunlar bağlamında kendi çözümlerini üretmek konusunda yardımcı olmak" esasıyla

¹¹¹ Demircioğlu, *Aile Hukuku*, 54-55.

¹¹² Şimşek, "Aile Hukuku," 64; Karagözoğlu, "Aile Uyuşmazlıkları," 74.

¹¹³ Bilge Öztan, *Aile Hukuku* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2015), 5; Şimşek, "Aile Hukuku," 67ff.; Parkinson, *Family Mediation*, 23.

yürütülen kolaylaştırıcı arabuluculuk modeli üzerinden işlerlik kazanmaktadır.¹¹⁴ Bununla birlikte, özellikle arabuluculuk merkezleri vasıtasıyla yürütülen arabuluculuk faaliyetleri çerçevesinde; “değerlendirici arabuluculuk”, “dönüştürücü arabuluculuk” ve “yapılandırıcı arabuluculuk” modellerinden yararlanıldığı da bilinmektedir.

C. İslâm Hukuku’nda Aile Arabuluculuğu

İslâm dini; insanlar arasında barışı tesis ederek içtimaî düzeni iyileştirmeyi ve sürdürülebilir kılmayı gaye edinen bir değerler bütünüdür. Kaynağını İslâm dininden alan İslâm Hukuku da söz konusu amaç doğrultusunda, insanlar arasındaki sorunları adalet temelinde sonlandırmayı hedefleyen barış odaklı bir ilkeler/kurallar bütünü olarak varlık kazanmıştır. Bu sebeptendir ki, aile arabuluculuğu ve benzeri alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemleri, İslâm Hukuku’nun hâkim olduğu birçok ülkede ve toplumda geniş bir uygulama alanı bulmuştur. İslâm Hukuku Sistemi’ne dâhil olan ve günümüzde aile arabuluculuğunun uygulanmakta olduğu bazı ülkelere ilişkin güncel duruma aşağıda yer verilmiştir.

1. Malezya’da Aile Arabuluculuğu

Malezya iç hukukunda aile arabuluculuğu, 1993 yürürlük tarihli “İslâm Hukuku Uygulama Kanunu” çerçevesinde boşanmanın gerçekleşmesinden önce ve sonra olmak üzere iki farklı süreçte işlerlik kazanmaktadır. Malezya, sulh temelli aile arabuluculuğunun -özellikle boşanmanın kesinleşmiş olduğu durumlarda- boşanmanın mâlî ve hukukî neticeleri çerçevesinde güçlü bir şekilde uygulanması yönüyle diğer birçok modern hukuk düzeninden ayrışır.¹¹⁵

Malezya’da aile arabuluculuğu; “özel sulh görüşmesi”, “uzlaştırıcı komite”, “aile uyuşmazlıkları bağlamında arabulucu-hakemlik” ve “sulh meclisi” uygulamaları çerçevesinde icra edilmektedir. Malezya’daki bütün eyaletlerde yararlanan özel sulh görüşmesi uygulaması, aile uyuşmazlıklarının taraflarınca

¹¹⁴ Pınar Çiftçi, “Boşanma Sisteminin Yargılamada Doğurduğu Temel Hak İhlalleri ve İspat Sorunları,” *DEÜHFD* 16, no. Özel Sayı (2014): 1808ff.

¹¹⁵ Sa’odah Ahmad ve Nora Abdul Hak, “Sulh (Mediation) in the State of Selangor: An Analysis of Legal Provisions and Application,” *IJUM Law Journal* 18, no. 2 (2010): 221.

mahkemeye başvurulması durumunda, hâkimin tarafları dosyaya bakan mahkeme bünyesinde görev yapmakta olan bir sulh görevlisinin katılımıyla barışçıl bir çözüm için bir araya getirdiği uyuşmazlık çözüm aracıdır.¹¹⁶

Malezya'da; eşler arasında şiddetli geçimsizlik, muhâlea ve/veya eşlerden birisinin mahkemeye gelmek istememesi gibi konuları ilgilendiren aile uyuşmazlıklarının söz konusu olduğu hâllerde¹¹⁷ dosyaya bakan hâkim; ihtilafı dostâne bir şekilde çözmek üzere eşleri temsilen seçilen birer kişiden (eşleri temsilen görevlendirilecek uygun nitelikli kişilerin yokluğu hâlinde uyuşmazlığın yaşandığı bölgedeki muteber kişilerden) ve resmî otoriteyi temsil eden bir din görevlisinden müteşekkil olmak üzere bir uzlaştırıcı komite tayin eder.¹¹⁸ Uyuşmazlığın taraflarının zorunlu katılımıyla yürütülen ve kural olarak azamî altı ay devam eden¹¹⁹ ıslah esaslı süreç kapsamında, uzlaştırma komitesi tarafından tespit edilen hususlar ve yapılan değerlendirmeler, komite başkanı tarafından yazılı olarak mahkemeye sunulur.¹²⁰ Söz konusu tespitler ve değerlendirmeler, hâkim tarafından hükme esas alınabilir. Uzlaştırma komitesi uygulaması çerçevesinde taraflarca anlaşılması hâlinde, uyuşmazlık konusu dava mahkeme kararı ile düşürülür. Sürecin sulh ile sonlandırılmadığı durumlarda ise, hâkim erkekten karısını bir talakla boşamasını ister, erkeğin bu isteği yerine getirmesi hâlinde ise boşanma gerçekleşmiş kabul edilerek nihaî durumun nüfus mercileri nezdinde tescili gerçekleştirilir.¹²¹

Malezya iç hukuku düzenlemelerine göre, uzlaştırma komitesi uygulaması sonucundasona erdirilemeyen uyuşmazlıklar bağlamında, dosyaya bakan hâkim

¹¹⁶ Nor Fadzlina Nawi, "Family Mediation in Malaysian Muslim Society: Some Lessons for the Civil Family Law in Malaysia," Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Victoria: La Trobe University, 2015), 6-7.

¹¹⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullahi A. An-Na'im, "Malaysia, State of," *Islamic Family Law* (Blog), erişim tarihi Haziran 21, 2023. <https://scholarblogs.emory.edu/islamic-family-law/home/research/legal-profiles/malaysia/>.

¹¹⁸ Nora Abdul Hak, "Conciliatory Committee and Hakam (Arbitrator) Under the Islamic Family Law in Malaysia," *Shariah Law Reports* 2 (2008): 22.

¹¹⁹ Nora Abdul Hak, "Islamic Arbitration (Tahkim) and Mediation in Resolving Family Disputes-A Comparative Study under Malaysian and English Law," Yayınlanmamış Doktora Tezi, (Kuala Lumpur: International Islamic University Malaysia, 2012), 109.

¹²⁰ Abdul Hak, "Islamic Family Law," 24-25.

¹²¹ Abdul Hak, "Islamic Arbitration (Tahkim)," 107-108.

tarafından aile uyuşmazlığının çözümünde görev yapmak ve -her bir taraf için mahkemenin yönlendirmelerini de dikkate almak sûretiyle- süreci şer'î hukuka göre yürütmek üzere birer arabulucu-hakem görevlendirmesi yapılır.¹²² Görevlendirilecek arabulucu-hakemler bakımından, taraflara akraba olmaktan ziyade şer'î hukuka hâkimiyet, temel kriter olarak dikkate alınır.¹²³ Malezya iç hukuku kapsamında, uyuşmazlık çözüm sürecinde kural olarak herhangi bir süre ile bağlı olmaksızın görev yapan arabulucu-hakemler, esasen uzlaştırma komitesi uygulamasına benzer bir süreç yönetimi sergilerler. Uyuşmazlık çözümü süreci anlamında arabulucu-hakemler tarafından verilen kararlar -tefrik hususunda yetkilendirilmiş olmaları şartı ile- taraflar için bağlayıcı nitelik arz eder.¹²⁴

Malezya'da, aile arabuluculuğu uygulaması kapsamında işlerlik kazandırılmış olan bir diğer ihtisas yöntemi ise, sulh meclisidir. Söz konusu yöntem görece; aile uyuşmazlığının çözümü için mahkemece belirli vasıflara sahip¹²⁵ tarafsız kişiler seçilmesi ile bu kişilerin riyâsetinde tarafların boşanmanın sonuçlarını herhangi bir baskı altında kalmaksızın (hür ve güvenli bir şekilde) tartışmaları ve aralarındaki ihtilafı barışçıl bir şekilde çözüme kavuşturmaları hedeflenir.¹²⁶ Sulh görevlileri, görevlerinin icrası çerçevesinde "Malezya Hukukunda Sulh Görevlisi Olanlar İçin Etik Kurallar" ve "Malezya Hukuku Bağlamında Sulh Kılavuzu" isimli rehberlerden yararlanır.¹²⁷

2. Fas'ta Aile Arabuluculuğu

Fas'ta, aile hukuku konuları (evlilik, doğum, boşanma, ehliyet, veraset, vekâlet, vesayet vb.), ilk dönemlerde 1957'de kabul edilen ve Hz. İmam Mâlik'in içtihatları doğrultusunda şekillenen "el- Müdevvene" isimli medenî kanun düzenlemesi kapsamında ele alınmış olup¹²⁸, 1990'lı yıllarda yapılan kadın hakları

¹²² Abdul Hak, "Islamic Arbitration (Tahkim)," 119.

¹²³ Arifin, "The Role of Sulh," 175.

¹²⁴ Abdul Hak, "Islamic Arbitration (Tahkim)," 125.

¹²⁵ Ahmad ve Abdul Hak, "Sulh (Mediation)," 229.

¹²⁶ Ahmad ve Abdul Hak, "Sulh (Mediation)," 229.

¹²⁷ Ahmad ve Abdul Hak, "Sulh (Mediation)," 223.

¹²⁸ Fatima Harrak, "The History and Significance of the New Moroccan Family Code," *ISITA Working Paper Series* 9, no.2 (2009): 2, <https://www.almendron.com/tribuna/wp-content/uploads/2017/02/the-history-and-significance-of-the-new-moroccan-family-code.pdf>.

merkezli düzenlemeler doğrultusunda 2004 yılında yürürlüğe giren “Fas Medeni Kanunu (el Müdevvenetü'l-Üsrâ)”, hâlihazırda aile kurumunu ilgilendiren uyuşmazlıkların çözümü bağlamındaki birincil kaynak olarak uygulamada kullanılmaktadır.¹²⁹

Fas'taki iç hukuk düzenlemelerine göre; mahkemeye taşınan aile anlaşmazlıkları çerçevesinde davaya bakacak olan hâkim, esasa girmeden önce, ihtilafın tarafları (ve uygun görmesi hâlinde ihtilafın çözümüne katkı sağlayacak üçüncü kişiler) ile müşâvere odası isimli yerde görüşür. Hâkim, müşterek çocukların olduğu uyuşmazlık dosyalarında, taraflar ile otuz gün arayla en az iki görüşme gerçekleştirir.¹⁰⁶

Fas'ta aile uyuşmazlıklarının intikal ettiği hâkim, taraflarla yapılan görüşmeyi müteâkiben uyuşmazlığın çözümü için aile fertlerinden ya da aile dışından en az iki arabulucu görevlendirebilir. Arabulucularca yürütülen faaliyetin sonucunda taraflarca bir anlaşmaya varılabilirse, ihtilafı sona erdiren anlaşma hâkime sunularak mahkemece tescil işlemi gerçekleştirilir.¹³⁰ Arabuluculuk süreci sonunda taraflarca anlaşmaya varılmaması durumunda ise, hâkim, erkek tarafından otuz gün içinde kadına ödenmek üzere bir ücret tayin ederek iki şâhidin huzurunda tefrik işlemi yapar.¹³¹

“Fas Medeni Kanunu” düzenlemelerine göre, uyuşmazlığın çözümü için görevlendirilen her bir aile arabulucusu; uyuşmazlığın sebeplerini araştırmak, tarafları ve çözüme katkı sunabilecek üçüncü kişileri dinlemek, uyuşmazlığın çözümüne yönelik öneriler sunmak ve uyuşmazlık çözüm sürecine ilişkin durum raporu düzenleyerek mahkemeye takdim etmek gibi faaliyetlerin icrası sûretiyle uyuşmazlığın sulh yoluyla sona erdirilmesi için çaba gösterir.¹³² Fas'ta aile arabulucusu olarak görev yapan kişilerin aslî vazifesi, tarafların arasını ıslah etmek olup söz konusu kişilerin tarafları boşama yetkisi bulunmamaktadır.

¹²⁹ Harrak, “Moroccan Family Code,” 6; Dawoud el-Alami ve Doreen Hinchcliffe, *Islamic Marriage and Divorce Laws of the Arab World* (Londra: CIMEL Book Series, 1996), 81.

¹³⁰ Buhüş ve Şefik, *el'Müdevvenetü'l-Üsra*, m. 82.

¹³¹ Buhüş ve Şefik, *el'Müdevvenetü'l-Üsra*, m. 82-87.

¹³² Buhüş ve Şefik, *el'Müdevvenetü'l-Üsra*, m. 95.

Fas iç hukukuna göre, aile arabuluculuğu süreci, hâkim kararı doğrultusunda ek tahkikat ile uzatılabilmekte ise de her hâlükârda sorunun mahkemeye intikal ettiği tarihten itibaren altı aylık süre zarfında sonuçlandırılır.¹³³

3. Katar'da Aile Arabuluculuğu

Anayasasının ilk maddesinde yer alan "*İslâm dini, devletin resmî dinidir. Şariat, hukukî mevzuatın temel kaynağıdır.*"¹³⁴ hükmü doğrultusunda İslâm Hukuku'nu güçlü bir şekilde uygulayan Katar'da; aile uyuşmazlıkları, büyük ölçüde Hanbelî fıkı çerçevesinde şekillenen medenî hukuk mevzuatı çerçevesinde faaliyet gösteren sivil mahkemeler ve şariat mahkemeleri koordinasyonunda çözüme kavuşturulmaktadır.¹³⁵

Katar iç hukukunda, aile hukukunu ilgilendiren konularda ihtilafa düşen taraflar mahkemeye başvururlar ve söz konusu başvuruları çerçevesinde ilgili hâkim tarafından mahkeme nezdinde faaliyet gösteren aile danışmanlığı merkezine yönlendirilirler. Bu kapsamda aile danışmanlık merkezlerinde görev yapan aile danışmanları, tarafların arasını ıslah etmek için çaba sarf ederek uyuşmazlığın azamî kırk günlük süre içinde sulh ile sona erdirilmesini sağlamak üzere görev yaparlar.¹³⁶

Aile uyuşmazlığının aile danışma merkezlerinin çabası sonucunda çözüme kavuşturulamaması hâlinde, ihtilafa bakan hâkim, bizzat kendisi tarafların arasındaki uyuşmazlığı sona erdirmek için arabulucu gibi görev yapar veya aile arabulucusu görevlendirmesi gerçekleştirir. Katar'da, tarafların sulh olması yönünde büyük çaba sarf eden(en az iki, gerekli hâllerde üç kişiden oluşan) aile arabulucularının görevleri, "Katar Aile Hukuku Kanunu"nun 130. maddesinde açık bir şekilde düzenlendiği üzere; taraflar arasındaki geçimsizliğin ve ihtilafın nedenlerini tahkik etmek, tarafların arasını ıslah etmek üzere çaba sarf etmek ve

¹³³ Buhüş ve Şefik, *el'Müdevenetü'l-Üsra*, m. 95-96-97.

¹³⁴ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullahi A. An-Na'im, "Qatar, State of," *Islamic Family Law* (Blog), erişim tarihi Haziran 21, 2023. <https://scholarblogs.emory.edu/islamic-family-law/home/research/legal-profiles/qatar-state-of/>.

¹³⁵ An-Na'im, "Qatar, State of."

¹³⁶ An-Na'im, "Qatar, State of."

arabuluculuk faaliyetine ilişkin keyfiyeti/akıbeti görevlendirmeyi yapan mahkemenin hâkimine yazılı bir rapor ile bildirmektedir.¹³⁷

Katar'da aile arabuluculuğu faaliyeti, aile arabulucularının görevlendirildiği tarihten itibaren en fazla az altı ay içinde, olumlu veya olumsuz olarak sonuçlandırılmak zorundadır.¹³⁸ Aile arabulucuları tarafından uyuşmazlık çözüm süreci kapsamında gerçekleştirilen değerlendirmeler (tefrik kararı, cem kararı, geçimsizliğin kimden kaynaklandığı hususu vb.), görevlendirmeyi gerçekleştiren hâkim açısından bağlayıcı nitelik arz etmemekle birlikte mahkemece verilen kararlar bakımından dikkate alınabilir.¹³⁹

Katar'da aile arabuluculuğu, başta eşler arası geçimsizlikten doğan uyuşmazlıklar olmak üzere, velayet, nafaka ve muhâlea gibi pek çok hususu ilgilendiren ihtilafların çözümü için devlet yargısı koordinasyonunda yoğun bir şekilde tercih edilen bir alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemidir.¹⁴⁰

4. Pakistan'da Aile Arabuluculuğu

İslâm Hukuku'nu anayasal bir sistematik içinde hayata geçirmeye çalışan Pakistan'da¹⁴¹, aile uyuşmazlıklarının çözümü bağlamında esas alınan yasal düzenleme, "Müslüman Aile Hukuku Kanunu" isimli düzenlemedir.¹⁴²

Aile müessesesini ilgilendiren uyuşmazlıkların daha hızlı ve etkin bir şekilde çözüme kavuşturulması amacıyla devlet erki tarafından yargılamaya ilişkin usul işlemlerinin birçoğundan muaf tutulmak sûretiyle yapılandırılmış ihtisas mahkemelerinin kurulmuş olduğu Pakistan'da¹⁴³ aile arabuluculuğuna -özellikle

¹³⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. "Legislations," Qatar Ministry of Justice, erişim tarihi Eylül 17, 2023, <https://www.almeezan.qa/AllLegislationsSearch.aspx>.

¹³⁸ Bkz. Qatar Ministry of Justice, "Legislations."

¹³⁹ Bkz. Qatar Ministry of Justice, "Legislations."

¹⁴⁰ Bkz. Qatar Ministry of Justice, "Legislations."

¹⁴¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullahi A. An-Na'im, "Pakistan, State of," *Islamic Family Law* (Blog), erişim tarihi Haziran 21, 2023, <https://scholarblogs.emory.edu/islamic-family-law/home/research/legal-profiles/pakistan-islamic-republic-of/>.

¹⁴² Nausheen Ahmad, *Family Law in Pakistan: Using the Secular to Influence the Religious* (Oxfordshire: Routledge, 2013), 72.

¹⁴³ Ahmad, *Family Law*, 72.

keyfi boşanmaların önüne geçilmesi amacıyla- zorunlu arabuluculuk (arabulucu-hakemlik) şeklinde işlerlik kazandırılmıştır.¹⁴⁴

Pakistan iç hukukuna göre, boşanma konulu aile uyuşmazlıklarının çözümü sürecindedava açılmadan önce erkeğin boşanmaya ilişkin niyetini ilan etmesi ve keyfiyeti bir devlet kurumu olan Birlik Konseyi'ne bildirmesi gerekmektedir. Bu ilan ve bildirim doğrultusunda doksan günlük askı süresi işlemeye başlar. Doksan günlük askı süresi içinde, Birlik Konseyi tarafından ihtilafın sulh temelinde çözüme kavuşturulması amacıyla kadının ve erkeğinyakınları arasından seçilen iki kişiden bir arabuluculuk heyeti teşekkül ettirilir.¹⁴⁵ Söz konusu sülh çabasının sonuçsuz kalması ve doksan günlük askı süresinin sona ermesiyle birlikte boşanma süreci resmen başlamış kabul edilir.¹⁴⁶

Boşanmanın ilanı ve bildirilmesi, bu çerçevede Birlik Konseyi tarafından gerçekleştirilen işlemler bağlamında farklı mahkeme içtihatlarının söz konusu olduğu Pakistan'da¹²⁵, aile uyuşmazlıklarının çözümü için aile arabuluculuğu yönteminden devlet koordinasyonunda aktif bir şekilde yararlanılmaktadır.

5. Suudi Arabistan'da Aile Arabuluculuğu

İslâm Hukuku'nu uygulayan bir diğer ülke olan Suudi Arabistan'da, aile arabuluculuğu, ilk derece ihtisas mahkemesi olarak yapılandırılmış olan aile mahkemelerinin koordinasyonunda (gerekli hâllerde müftülerden görüş alabilen hâkimlerin yönetiminde)¹⁴⁷, Hanbelî Mezhebi'nin fikhî içtihatları ve aslî

¹⁴⁴ Ahmad, *Family Law*, 72.

¹⁴⁵ Buhüş ve Şefik, *el'Müdevenetü'l-Üsra*, m.,7(2).

¹⁴⁶ David Pearl, *Three Decades of Executive, Legislative and Judicial Amendments to Islamic Family Law in Pakistan* (Londra: Graham&Trotman, 1990), 323; Lucy Carroll, "Quran 2/29: A Charter Granted to the Wife," *Islamic Law and Society* 3, no. 1 (1996): 91ff; Cherry Kristen, "Marriage and Divorce Law in Pakistan and Iran; The Problem of Recognition," *Tulsa Journal of Comparative and International Law* 8, no. 2 (2001): 328.

¹⁴⁷ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullahi A. An-Na'im, "Saudi Arabia, Kingdom of," *Islamic Family Law* (Blog), erişim tarihi Haziran 21, 2023, <https://scholarblogs.emory.edu/islamic-family-law/home/research/legal-profiles/saudi-arabia-kingdom-of/>; Elisa Giunchi, "From Jurists' Ijtihad to Judicial Neo-Ijtihad Some Introductory Observations," *Adjudicating Family Law in Muslim Courts*, ed. Elisa Giunchi, Oxfordshire:

muhakeme kanunu olan “en-Nizâmü'l-Esâsî li'l Hûkm” isimli düzenleme çerçevesinde icra edilmektedir.¹⁴⁸

Suudi Arabistan iç hukukuna göre, aile uyuşmazlığı nedeniyle (özellikle karı-koca arasındaki şiddetli geçimsizlikten ötürü) mahkemeye başvuran taraflar öncelikle ıslah ve irşad bürosu adındaki merkezlere yönlendirilir. Söz konusu merkezler aracılığıyla sulh temelinde ve gönüllülük esasıyla yürütülen sürecin başarılı olmaması hâlinde, ilgili uyuşmazlık dosyası yeniden mahkemeye gönderilir. Dosyanın gönderildiği hâkim, ilk olarak tarafların arasını ıslah etmeye çalışır, çabasının karşılık bulamaması durumunda ise, taraflardan akrabaları arasından olmak şartı ile birer arabulucu seçmelerini ister.¹⁴⁹ Uyuşmazlığın taraflarının akrabaları arasında arabuluculuk yapma ehliyetini¹⁵⁰ haiz bir kişinin olmaması hâlinde, hâkim tarafından gerekli şartları taşıyan üçüncü bir kişinin arabulucu olarak tayin edilmesi mümkündür.¹⁵¹

Suudi Arabistan'da, aile arabulucuları, görevlendirildikleri uyuşmazlığın çözümü bağlamında doksan günlük süre içinde¹⁵² tarafların katılımı olsun ya da olmasın süreci yürütürler ve ihtilafı sulh ile giderme yönünde çaba sarf ederler.¹⁵³

Suudi Arabistan iç hukukunda, aile arabulucuları tarafından verilen kararların bağlayıcılığı hususunda iki farklı görüş bulunmaktadır. Bu görüşlerden birincisine göre; arabulucular hâkim gibidir ve bu sebeple de verdikleri kararlar taraflar için

Routledge, 2013, 13; Mehmet Ali Yargı, “Suudî Arabistan’da Evlenme İşlemleri,” *MÜİFD* 40, no. 1 (2011): 167ff; Rashed Aba-Namay, “The New Saudi Representative Assembly,” *Islamic Law and Society* 5, no.1 (1998): 235ff.

¹⁴⁸ Giunchi, “Some Introductory Observations,” 18; Neslihan Vural, “Suudi Arabistan Hukuk Sisteminde Aile Hukuku Uygulamaları,” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2019); Ayrıca bkz. An-Na'im, “Saudi Arabia, State of.”

¹⁴⁹ Mehmet Ali Yargı, “Bedel Karşılığında Boşanma ve Muhâlea Uygulamaları: Suudî Arabistan’da Bir İnceleme,” *MÜİFD* 42, no. 1 (2012): 150.

¹⁵⁰ Abdullah b. Muhammed Âl-i Huneyn, et-Tahkîm fi'ş-Şerîati'l-İslâmiyye: et-Tahkîmü'l-Âm ve't-Tahkîm inde'ş-Şikâk ez-Zevcî (Riyad: Dâru'l-Hadâra, 1999), 180, 230.

¹⁵¹ Âl-i Huneyn, et-Tahkîm, 215.

¹⁵² Hamed b. Abdülazîz el-Hudayrî, “el-İcrâatü'l-Kazâiyye fi'l-Müşkilâti'z-Zevciyye,” *Mecelletü'l-Adl*, no. 45 (2009): 132.

¹⁵³ el-Hudayrî, el-İcrâatü'l-Kazâiyye, 132.

bağlayıcıdır. İkinci görüşe göre ise, arabulucular vekil gibidir ve verdikleri kararlar ancak tarafların rızası ile bağlayıcılık arz eder ve hukukî sonuç doğurur.¹⁵⁴

Suudi Arabistan'da aile arabuluculuğu sürecine yönlendirilen tarafların, söz konusu süreçte anlaşmaya varmaları hâlinde, anlaşmaya ilişkin belge arabulucular tarafından mahkemeye sunulur ve hâkimin onayı ile hukuken geçerlilik kazanır. Bununla birlikte, tarafların devlet yargısına başvurmadan önce, doğrudan arabuluculuk yöntemine başvurarakbu çerçevede düzenlenen anlaşma belgesini hâkime tescil ettirmeleri de mümkündür.¹⁵⁵ Tarafların aile arabuluculuğu sürecinde anlaşmaya varamaması durumunda ise, dosyaya bakan hâkim, şer'î hukuk çerçevesinde bedelsiz veya bedelli olarak ayrılığa (tefrike) karar verir.¹⁵⁶ Hâkimin verdiği kararın taraflarca temyiz edilmesi mümkündür. Temyiz hakkının kullanılması hâlinde, hâkim tarafından verilen karar, temyiz sonucunda kesinleşerek hukukî geçerlilik kazanır.¹⁵⁷

V. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Modern hukuk sistemlerindeki aile arabuluculuğu uygulamasının, üç ana hukuk sistemindeki farklı ülke iç hukukları üzerinden ele alındığı bu çalışma kapsamında, karşılaştırmalı hukuk anlamında ulaşılan sonuçlara aşağıda yer verilmiştir.

Tarihî arka plan ve gelişim süreci açısından ele alındığında, aile arabuluculuğunun İslâm Hukuku ile Kara Avrupası Hukuku'ndaki uygulaması; İslâm Medeniyeti, Roma Medeniyeti ve Antik Yunan Medeniyetine dayanan yüzlerce yıllık kadim bir birikimle şekillenmiş olup geleneksel arabuluculuktan büyük ölçüde etkilenmiştir. İslâm Hukuku ve Kara Avrupası Hukuku sistemlerinin hâkim olduğu Asya ve Avrupa kıtalarından çok daha sonra keşfedilen Amerika kıtası üzerinde inşa edilen Anglo-Sakson Hukuku'nda ise; aile arabuluculuğu, başlangıç aşamasından itibaren modern hukuk ölçüleri çerçevesinde varlık, işlerlik ve kurumsallık kazanmıştır.

¹⁵⁴ Yargı, "Bedel Karşılığında Boşanma," 159.

¹⁵⁵ Âl-i Huneyn, *et-Tahkîm*, 172; el-Alami ve Hinchcliffe, *Islamic Marriage and Divorce*, 233.

¹⁵⁶ Âl-i Huneyn, *et-Tahkîm*, 363.

¹⁵⁷ Yargı, "Bedel Karşılığında Boşanma," 159.

Yasal düzenleme altyapısı açısından ele alındığında, aile arabuluculuğuna dair hukukî zemin; İslâm Hukuku ve Anglo-Sakson Hukuku bağlamında içtihat hukuku temelinde, Kara Avrupası Hukuku'nda ise mevzuat hukuku temelinde inşa edilmiştir. Her üç hukuk sisteminde de aile arabuluculuğu, genel ve özel medenî hukuk düzenlemeleri çerçevesinde yürütülmekle birlikte, Kara Avrupası Hukuku'nu benimseyen ülkelerin birçoğunda ise, arabuluculuğa (aile arabuluculuğuna) ilişkin müstakil kanun ve yönetmelik düzenlemeleri bulunmaktadır. Öte yandan, Kara Avrupası Hukuku'nda aile arabuluculuğunun yasal altyapısı, diğer modern hukuk sistemlerinden farklı olarak (AB'nin de etkisiyle) milletlerarası sözleşmeler çerçevesinde oluşturulmuştur.

Süreç yönetiminde aktif rol oynayan paydaşlar bakımından ele alındığında; İslâm Hukuku'nda ve Kara Avrupası Hukuku'nda devlet otoritesi güdümünde işlerlik kazandırılan aile arabuluculuğu; Anglo-Sakson Hukuku'nda ise, büyük ölçüde sivil toplum örgütleri ve özel sektör kuruluşları kontrolünde/paydaşlığında icrâ edilmektedir.

Model anlamında ele alındığında; her ne kadar her üç hukuk sisteminde de farklı arabuluculuk modellerine yakınsayan uygulamalar mevcut olsa da Anglo-Sakson Hukuku ile Kara Avrupası Hukuku'nda hâkim model, kolaylaştırıcı aile arabuluculuğu modeli iken; İslâm Hukuku'nda ise değerlendirici aile arabuluculuğu modelidir. Her üç hukuk sisteminde de zorunlu arabuluculuğa ilişkin farklı düzenlemeler olsa da kural olarak ihtiyarî arabuluculuk modeli uygulanmakta ve yine istisnaları bulunmakla birlikte mahkeme bağlantılı aile arabuluculuğu yürütülmektedir. Öte yandan, Kara Avrupası Hukuku'nda ve Anglo-Sakson Hukuku'nda tek arabuluculuk modeli uygulanmakta iken, İslâm Hukuku'nda ise eş arabuluculuk modeli uygulanmaktadır.

Arabuluculuğa elverişlilik bağlamında ele alındığında; Anglo-Sakson Hukuku ile İslâm Hukuku sistemlerine dâhil olan belirli federal devlet (eyalet) iç hukuklarındaki istisnaî uygulamalar müstesna olmak üzere, her üç hukuk sisteminde de aile içi şiddet ve aile içi istismar iddiası içeren uyuşmazlıklar arabuluculuk için elverişli kabul edilmemektedir. Her üç hukuk sisteminde de evlilik birliğinin kurulmasına ve devamına ilişkin konulardan kaynaklanan uyuşmazlıkların (mal rejimini ilgilendiren uyuşmazlıklar, eşlerin sorumluluklarına ilişkin uyuşmazlıklar, ebeveyn-çocuk ilişkisinden kaynaklanan uyuşmazlıklar vb.) yanı sıra, özellikle boşanmanın hukukî ve mâlî sonuçlarını

ilgilendiren uyuşmazlıklar (nafaka, velayet, çocukla ilişki kurulması gibi konulardan doğan uyuşmazlıklar) arabuluculuğa elverişli kabul edilmektedir.

Arabuluculuk sürecine dâhil olan üçüncü kişilerin haiz olması gereken özellikler bakımından ele alındığında; her üç hukuk sisteminde de aile arabulucularının hukuk nosyonuna sahip olması (hukuk mezunu olmasalar dahi uyuşmazlıkla ilgili olarak asgarî hukuk müktesebâtına sahip olması) şartı aranmaktadır. Bununla birlikte, Anglo-Sakson Hukuku'nda ve Kara Avrupası Hukuku'nda kadınlar ve erkekler aile arabulucusu olarak görev yapabilmekte iken, İslâm Hukuku'nda ise kural olarak yalnızca erkekler aile arabulucusu olabilmektedir. Diğer taraftan, İslâm Hukuku'nda aile arabulucusu olabilmek için kural olarak uyuşmazlığın taraflarının akrabası olma şartı aranırken, Anglo-Sakson Hukuku ve Kara Avrupası Hukuku'nda ise aile arabulucularının tarafsız olması ve kural olarak uyuşmazlığın tarafları ile herhangi bir yakınlığa/bağa sahip olmaması gerekmektedir.

Arabulucular tarafından verilen kararların bağlayıcılığı bağlamında ele alındığında; İslâm Hukuku'nun uygulandığı ülkelerde, aile arabulucuları (özellikle özel yetkili aile arabulucuları) tarafından uyuşmazlığa ilişkin olarak yapılan değerlendirmeler, taraflar (ve belirli şartlarda hâkimler) açısından bağlayıcı nitelik taşır. Anglo-Sakson Hukuku ve Kara Avrupası Hukuku'nun geçerli olduğu ülkelerde ise aile arabulucularının yetkileri son derece kısıtlıdır ve söz konusu kişiler esas olarak uyuşmazlığın taraflarına kendi çözümlerini üretme noktasında yardımcı olmak amacıyla sürece dâhil olmaktadır.

Arabuluculuk süreci bağlamındaki temsil anlamında ele alındığında; her üç hukuk sisteminde de tarafların bir vekil aracılığıyla sürece katılımı mümkündür. Bununla birlikte, Anglo-Sakson Hukuku ve Kara Avrupası Hukuku ülkelerinde taraf vekillerine (avukatlara) müvekkillerini arabuluculuk konusunda aydınlatma (arabuluculuğa yönlendirme) temelinde bazı sorumluluklar ve hukukî külfetler yüklenmiştir.

Arabuluculuk sürecinin ilgilisi olan mahkemelerin (hâkimlerin) fonksiyonu bakımından ele alındığında; her üç hukuk sistemi de kural olarak hâkimlere tarafları sülhe yönlendirme yetkisi vermektedir. Bununla birlikte, özellikle İslâm Hukuku ve Anglo-Sakson Hukuku bağlamında tarafları sülhe yönlendirmeyi hâkimler için bir görev olarak yapılandırılan hukukî düzenlemeler bulunmaktadır.

Arabuluculuk süreci sonucunda varılan anlaşmanın hükmü bağlamında ele alındığında; her üç hukuk sisteminde de arabuluculuk faaliyeti kapsamında düzenlenen anlaşma belgesine kural olarak dosyanın ilgili olduğu hukuk mahkemesi tescili/tasdiki ile icrâ edilebilirlik (ilam niteliği) kazandırılabilir. İslâm Hukuku'nda aile arabuluculuğu anlaşma belgesinde düzenlenebilecek alanlar diğer iki hukuk sistemine kıyasla daha geniş olup, Anglo-Sakson Hukuku ise Kara Avrupası Hukuku'na kıyasla daha geniş bir anlaşma belgesi kapsam alanına sahiptir.

Arabuluculuk sürecine başvuru anlamında ele alındığında; her üç hukuk sisteminde de devlet yargılamasına başvurulmasından önce ve/veya sonra söz konusu yönetime başvurulması mümkündür. Bununla birlikte, İslâm Hukuku'nda ve Anglo-Sakson Hukuku'nda, devlet yargılaması kapsamında kesinleşmiş kararların verilmesini müteâkiben de ilgili kararları ilgilendiren konularda arabuluculuk müessesesinin işletilmesi imkân dâhilindedir.

Arabuluculuk faaliyeti ile ulaşılmak istenen amaç bakımından ele alındığında; İslâm Hukuku kapsamında yürütülen arabuluculuk faaliyetinde aile birliğinin sülh temelinde devamını sağlamak öncelikli amaç iken, Anglo-Sakson Hukuku ve Kara Avrupası Hukuku'nda ise söz konusu faaliyet ile uyuşmazlıkların çözümü için tarafların sağlıklı bir müzakere zemininde bir araya getirilmesi öncelikli amaçtır.

Hakem Deđerlendirmesi: Çift kör hakem.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını belirtmiştir.

ıkar atışması: Yazar ıkar atışması olmadığını bildirmiştir.

Etik Kurul Onayı: Yazar, etik kurul onayının gerekmediğini belirtmiştir.

Peer Review: Double peer-reviewed.

Financial Support: The author declared that this work has not received any financial support.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Ethics Committee Approval: The author stated that ethics committee approval is not required.

KAYNAKÇA

- Aba-Namay, Rashed. "The New Saudi Representative Assembly." *Islamic Law and Society* 5, no. 1 (1998): 235-265.
- Abdul Hak, Nora. "Conciliatory Committee and Hakam (Arbitrator) Under the Islamic Family Law in Malaysia." *Shariah Law Reports* 2 (2008): 17-36.
- Abdul Hak, Nora. "Islamic Arbitration (Tahkim) and Mediation in Resolving Family Disputes-A Comparative Study under Malaysian and English Law." Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kuala Lumpur: International Islamic University Malaysia, 2012.
- Ahmad, Ibrahim. *The Malaysian Legal System (Second Edition)*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka, 1995.
- Ahmad, Sa'odah/Abdul Hak, Nora, "Sulh (Mediation) in the State of Selangor: An Analysis of Legal Provisions and Application." *IIUM Law Journal*, 18 (2), 2010, 213-237.
- Akıncı, Şahin. *Roma Hukuku Dersleri Tarihi-Giriş ve Kaynaklar Hukukun Genel Kavramları (Şahsın Hukuku-Aile Hukuku Hakların Korunması)*. Konya: Sayram Yayınları, 2017.
- Akıntürk, Turgut ve Derya Ateş. *Türk Medeni Hukuku Aile Hukuku II*. İstanbul: Beta Yayınevi, 2016.
- Âl-i Huneyn, Abdullah b. Muhammed. *et-Tahkîm fi'ş-Şerâti'l-İslâmiyye, et-Tahkîmü'l-Âm ve't-Tahkîm inde'ş-Şikâk ez-Zevcî*. Riyad: Dâru'l-Hadâra, 1999.
- Âmin, Sayed Hassan. *Middle East Legal Systems*. Glasgow: Royston Limited, 1985.
- An-Na'im, Abdullahi A. "Malaysia, State of." *Islamic Family Law* (blog), Haziran 21, 2023. <https://scholarblogs.emory.edu/islamic-family-law/home/research/legal-profiles/malaysia/>.
- An-Na'im, Abdullahi A. "Morocco, State of." *Islamic Family Law* (blog), Haziran 21, 2023. <https://scholarblogs.emory.edu/islamic-family-law/home/research/legal-profiles/morocco-kingdom-of-western-sahara/>.
- An-Na'im, Abdullahi A. "Pakistan, State of." *Islamic Family Law* (blog), Haziran 21, 2023. <https://scholarblogs.emory.edu/islamic-family-law/home/research/legal-profiles/pakistan-islamic-republic-of/>.

- An-Na'im, Abdullahi A. "Qatar, State of." Islamic Family Law (blog), Haziran 21, 2023. <https://scholarblogs.emory.edu/islamic-family-law/home/research/legal-profiles/qatar-state-of/>.
- An-Na'im, Abdullahi A. "Saudi Arabia, State of." Islamic Family Law (blog), Haziran 21, 2023. <https://scholarblogs.emory.edu/islamic-family-law/home/research/legal-profiles/saudi-arabia-kingdom-of/>.
- Arifin, Mahamad. "The Role of Sulh Towards the Process of Reducing the Rate of Divorce in the Kadhis Courts in Zanzibar: Following the Malaysian Model." *Australian Journal of Basic and Applied Sciences* 6, no.11 (2012): 166-178.
- Barrett, Jerome T. ve Joseph P. Barrett. *A History of Alternative Dispute Resolution: The Story of a Political, Cultural, and Social Movement*. San Francisco: Jossey-Bass, 2004.
- Berg, Nancy Zalusky ve Ruta Johnsen, "Family law in the United States: Minnesota: Overview." *Thomson Reuters Practical Law*. [https://uk.practacallaw.thomsonreuters.com/1-613-2225?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)](https://uk.practacallaw.thomsonreuters.com/1-613-2225?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)).
- Berman, Debra ve James Alfini, "Lawyer Colonization of Family Mediation: Consequences and Implications." *Marquette Law Review* 95, no. 887 (2012): 887-925.
- Bilgin, Hikmet. "Anglo Sakson Hukuk Sistemlerinde Arabuluculuk." *Hukuk Gündemi Dergisi* 8, no.1 (2009): 16-24.
- Bora, Özlem. "Arabuluculuk Sözleşmesi." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Buhüş, Abdüsselam ve Abdülmecid Şefik. *el'Müdevenetü'l-Üsra*. Rabat: Dârü'l Eman, 2003.
- Carroll, Lucy. "Quran 2/29: A Charter Granted to the Wife." *Islamic Law and Society* 3, no. 1 (1996): 91-126.
- Catto, Amanda. "Family Law in South Africa." *Thomson Reuters Practical Law*. [https://uk.practacallaw.thomsonreuters.com/6-566-4825?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true](https://uk.practacallaw.thomsonreuters.com/6-566-4825?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true).
- Cestero Jorge M. ve Thomas J. Sasser. "Family Law in the United States: Florida: Overview." *Thomson Reuters Practical Law*.

- [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/7-615-5426?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/7-615-5426?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true).
- Ceylan, Ebru. "Türk Hukukunda Boşanmanın Hukuki Sonuçlarında Arabuluculuk." *Legal Hukuk Dergisi* 16, no. 190 (2018): 4561-4588.
- Cherry, Kristen. "Marriage and Divorce Law in Pakistan and Iran; The Problem of Recognition." *Tulsa Journal of Comparative and International Law* 8, no. 2 (2001): 319-354.
<https://digitalcommons.law.utulsa.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1066&context=tjcil>
- Cin, Halil ve Ahmed Akgündüz. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: OSV Yayınları, 2011.
- Coşar Vedat Ahsen. "Açılış Konuşması." *Dünyada Arabuluculuk Uygulamaları Konferansı, yayına hazırlayan Heyet*, 5-14. Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, 2011.
- Çiftçi, Pınar. "Boşanma Sisteminin Yargılamada Doğurduğu Temel Hak İhlalleri ve İspat Sorunları." *DEÜHFD* 16, no. Özel Sayı (2014): 1741-1821.
- Dağhoğlu, Duygu. "Aile Hukukuna İlişkin Uyuşmazlıklarda Arabuluculuk." *ASBÜ Hukuk Fakültesi Dergisi* 2, no. 2 (2020): 551-587.
- De Jong, Madelene. "Divorce Mediation in Australia-Valuable Lessons for Family Law Reform in South Africa." *The Comparative and International Law Journal of Southern Africa* 40, no.2 (2007): 280-305.
<https://journals.co.za/doi/abs/10.10520/EJC24646>
- Demircioğlu, Huriye Reyhan. "Aile Hukuku Uyuşmazlıkları Bakımından 6325 Sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu'nun Uygulanabilirliği." *TAAD* 6, no. 23 (2015): 45-84.
- DİB. "Hucurât Suresi-9. Ayet Tefsiri." Erişim tarihi Ekim 5, 2023.
<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Hucur%C3%A2t-suresi/4621/9-ayet-tefsiri>.
- DİB. "Nisa Suresi-35. Ayet Tefsiri." Erişim tarihi Ekim 5, 2023.
<https://kuran.diyaret.gov.tr/tefsir/Nis%C3%A2-suresi/528/35-ayet-tefsiri>.
- Dür, Orhan. Arabuluculuk Faaliyeti ve Arabulucuların Hak ve Yükümlülükleri. Ankara: Adalet Yayınevi, 2018.
- Ekinci, Ekrem Buğra. *Osmanlı Hukuku Adalet ve Mülk*. İstanbul: Arı Sanat Yayıncılık 2012.

- el-Alami, Dawoud ve Doreen Hinchcliffe. *Islamic Marriage and Divorce Laws of the Arab World*. Londra: CIMEL Book Series, 1996.
- el-Hajjami, Aicha. "The Religious Arguments in the Debate on the Reform of the Moroccan Family Code." İç. *Gender and Equality in Muslim Family Law*. Ed. Lena Larsen, Ziba Mir-Hosseini, Christian Moe, Kari Vogt, 81-107. New York: Bloomsbury Publishing, 2017.
- el-Hudayrî, Hamed b. Abdülazîz. "el-İcrâatü'l-Kazâiyye fi'l-Müşkilâti'z-Zevciyye." *Mecelletü'l-Adl*, no. 45 (2009): 123-168.
- Emery, Robert E. *Renegotiating Family Relationships Divorce, Child Custody and Mediation*. New York: Guilford Press, 2012.
- Ercan, İbrahim. "Aile Mahkemesinde Uyuşmazlıkların Sulh Yoluyla Çözümlemesi." İç. *Prof. Dr. Yavuz Alangoya İçin Armağan*. İstanbul: Alkım Yayınevi, 2007.
- Erol, Muammer. "Türk Hukukunda Arabuluculuk ve Teşkilatlanması." Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- Family Mediation Council. *Code of Practice and Guidance*. <https://www.familymediationcouncil.org.uk/us/code-practice/>.
- Family Mediation&Counselling Services. *Is There a Difference Between Mediation and Conciliation*. <https://fmacs.org.uk/is-there-a-difference-between-mediation-and-conciliation/>.
- Field, R. M. ve A. Lynch. "Hearing Parties' Voices in Coordinated Family Dispute Resolution (CFDR): An Australian Pilot of a Family Mediation Model Designed for Matters Involving a History of Domestic Violence." *Journal of Social Welfare & Family Law* 36, no.4 (2014): 392-402. <https://doi.org/10.1080/09649069.2014.967988>
- Ginsberg, Larry A., Andrea Balian, Fahi Takesh Hallin, Evan Itzkowitz, Azita Mosbat, Dena J Kravitz, Randi Akasaki, Vazken Kazandjian, Nicole M Vafeades, Nitasha Khanna, Jack McMorro, T Michael Payne ve Barbara Exley. "Family Law in the United States: California: Overview." *Thomson Reuters Practical Law*. [https://ca.practicallaw.thomsonreuters.com/9-614-4465?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)&firstPage=true](https://ca.practicallaw.thomsonreuters.com/9-614-4465?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)&firstPage=true).

- Giunchi, Elisa. From Jurists' Ijtihad to Judicial Neo-Ijtihad Some Introductory Observations. Adjudicating Family Law in Muslim Courts. Ed. Elisa Giunchi. Oxfordshire: Routledge, 2013.
- Göksoy, İsmail Hakkı. "Malezya'da İslâmiyet." *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2, no.2 (1995): 193-252.
- Görgün, L. Şanal. *Mederî Usul Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2015.
- Gözler, Kemal. *Hukuka Giriş*. Bursa: Ekin Yayınları, 2013.
- Güneş-Ceylan, Selda. *Roma Hukukunda Evlenme (Matrimonium)*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2010.
- Harrak, Fatima, "The History and Significance of the New Moroccan Family Code." *ISITA Working Paper Series* 9, no: 2 (2009): 1-11. <https://www.almendron.com/tribuna/wp-content/uploads/2017/02/the-history-and-significance-of-the-new-moroccan-family-code.pdf>.
- Hrastnik, Bojana Jovin. "Alternatif Çözüm Yolları Yargılama Sürecini Nasıl Hızlandırır? Lublijana Mahkemesinden Örnekler." *Uyuşmazlıkların Alternatif Çözüm Yolları Sempozyumu/Ankara: 3-5 Nisan 2006*. Ankara: TAAD, 2006.
- Kaplan-Güler, Beyhan. *Boşanmanın Hukuki Sonuçlarında Arabuluculuk*. İstanbul: Sümer Kitabevi, 2014.
- Karagözoğlu, Nursen. "Aile Uyuşmazlıklarında Arabuluculuğa Elverişlilik." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.
- Kekeç Kısmet, Elif. *Arabuluculuk Yoluyla Uyuşmazlık Çözümünde Temel Aşamalar ve Taktikler*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2016.
- Knox, Bethany, "A Consideration of a Mandatory Family Mediation Model under Section9 of the British Columbia Family Law Act." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. British Columbia: University of Victoria, 2014.
- Kutluk, Abdülkadir. *Almanya'da Mahkeme İçi Arabuluculuk-Yurtdışı Ziyaret Raporu*. Ankara: T.C. Adalet Bakanlığı Yayınları, 2017.
- Macturk, Cristopher. H. "Confidentiality in Mediation: The Best Protection Has Exceptions." *American Journal of Trial Advocacy* 19, no.2 (1995): 411-434. <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/amjtrad19&div=25&id=page>.

- Maddox Katharine W. ve Julie C. Gerock, "Family Law in the United States: Virginia: Overview." Thomson Reuters Pratical Law. [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/3-569-6045?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/3-569-6045?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)).
- Madsen, Lene. "Family Mediation Policy in Practice: A Review of Ontario's New Family Mediation Initiative I-II." *Canadian Family Law Quarterly* 32, no. 193/235 (2013): 1-31. <https://www.canlii.org/en/commentary/journals/64/>
- Mazlum, İsmet. "Alman Hukuku'nda Aile Arabuluculuğu." *ÇÜHFD* 5, no. 2 (2020): 2359-2382.
- McManus, Michael ve Brianna Silverstein. "Brief History of Alternative Dispute Resolution in the United States." *Cadmus Journal* 1, no. 3 (2011): 100-105.
- Milne, Ann ve Andrew Schepard. "Does Your Mediator Measure Up? Standards of Practice for Family and Divorce Mediation." *Family Advocate (American Bar Association)* 24, no.4 (2002): 22-27. <https://www.jstor.org/stable/i25806326>
- Mowatt, Joan. G. "Alternative Dispute Resolution: Some Points to Ponder." *Comparative and International Law Journal of Southern Africa* 25, no.1 (1992): 44-58. <https://www.jstor.org/stable/i23248753>
- Nausheen, Ahmed. *Family Law in Pakistan: Using the Secular to Influence the Religious*. Oxfordshire: Routledge, 2013.
- Nawi, Nor Fadzlina. "Family Mediation in Malaysian Muslim Society: Some Lessons for the Civil Family Law in Malaysia." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Victoria: La Trobe University, 2015.
- Nissenbaum Gerald L. ve Hickey O. Wendy. "Family Law in the United States: Massachusetts: Overview." Thomson Reuters Pratical Law. [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/2-611-0925?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/2-611-0925?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)).
- Özbay, İbrahim ve Damla Özden Çelt, "Alman Arabuluculuk Kanunu (Mediationsgesetz; Mediation Act)." *EBYÜHFD* 22, no. 1-2 (2018): 147-153. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1835448>.
- Özbay, İbrahim. "Alternatif Uyuşmazlık Çözüm Yöntemleri." *Erzincan Üniversitesi HukukFakültesi Dergisi* 10, no. 3-4 (2006): 459-475.

- Özbek, Mustafa Serdar. *Anayasal Hak ve Hürriyetler İle Yargulamaya Hâkim Olan İlkeler Işığında Arabuluculuk*. Medenî Usûl ve İcra İflâs Hukukçuları Toplantısı Raporu. Ankara: TBB Yayınları 2010.
- Özbek, Mustafa Serdar. "Sosyal Devletin Gereği: Adalete Erişim." *Medeni Usul ve İcra İflas Hukuku Dergisi* 4, no. 2 (2006): 907-927.
- Özbek, Mustafa Serdar. *Alternatif Uyuşmazlık Çözümü*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2016.
- Özcan, Cem. "Fransız Hukukunda Aile Arabuluculuğu." *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi* 9,no. 5 (2017): 383-396.
- Özmumcu, Seda. "Arabuluculuğun Doğuşu ve Gelişmelerine Genel Bir Bakış." İç. *Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Sempozyumu I*. Ed. Yasemin Işıktaş, 33-42. İstanbul: Sümer Kitabevi, 2014.
- Öztan, Bilge. *Aile Hukuku*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2015.
- Parkinson, Lisa. *Aile Arabuluculuğu (Family Mediation)-Yeni Aile Adalet Sistemine Dair Uygun Uyuşmazlık Çözüm Yöntemi*. Bristol: Jordan Publishing, 2017.
- Pearl, David. *Three Decades of Executive, Legislative and Judicial Amendments to Islamic Family Law in Pakistan*. Londra: Graham&Trotman, 1990.
- Qatar Ministry of Justice. "Legislations." Erişim tarihi, Eylül 17, 2023. <https://www.almeezan.qa/AllLegislationsSearch.aspx>
- Roberts, Marian. *Mediation in Family Disputes Principles of Practice*. Oxfordshire: Routledge, 2014.
- Robinson, Francis. *The Cambridge Encyclopaedia of India, Pakistan, Bangladesh, Sri Lanka, Nepal, Bhutan and the Maldives*. Cambridge: Cambridge University Press, 1989.
- Russo, Andrea ve Benedetta Rossi. "Family Law in Italy." *Thomson Reuters Pratical Law*. [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/9-564-8565?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/9-564-8565?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)).
- Saini, Michael, Rachel Birnbaum ve Nicholas Bala. "Access to Justice in Ontario's Family Courts: The Parents' Perspective." *Windsor Review of Legal and Social Issues*, no.37 (2016): 1-25.

- Sebert, John A. "Uniform Collaborative Law Act." *Hofstra Law Review* 38, no. 2/2 (2009): 421-493. <https://scholarlycommons.law.hofstra.edu/hlr/vol38/iss2/2/>
- Söğüt, İpek Sevda. *Roma Hukukunda Tahkim*. İstanbul: Legal Kitabevi, 2011.
- Stevens, J. Benjamin. "Family Law in the United States: South Carolina: Overview." *Thomson Reuters Pratical Law*. [https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-011-1671?transitionType=Default&contextData=\(sc.Default\)](https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/w-011-1671?transitionType=Default&contextData=(sc.Default)).
- Şahin, Hüseyin Güngör. *Arabuluculuk*. Ankara: Mentis Yayıncılık, 2008.
- Şen, Yusuf. "İslâm Hukukunda Arabuluculuk." *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11, no. 22 (2012): 105-135.
- Şimşek, Erdem. "Aile Hukuku'na İlişkin Uyuşmazlıkların Çözümü için Düzenlenmesi Gereken Ayrı Bir Arabuluculuk Kanunu ile İlgili Değerlendirme/Evaluation of the Planned Law on Mediation in Family Law Disputes." İç. *Arabuluculuğun Geliştirilmesi Uluslararası Sempozyumu (Ankara 6-7 Aralık 2018)*. Ed. Ersin Erdoğan, 57-76. Ankara: Pozitif Matbaacılık, 2019.
- T.C. Adalet Bakanlığı. "Arabuluculuk." Erişim tarihi, Haziran 11, 2023. <https://arabuluculuk.adalet.gov.tr>.
- Tahiroğlu, Bülent ve Belgin Erdoğan. *Roma Hukuku Meseleleri*. İstanbul: Der Yayınları 2005.
- Tanrıver, Süha. *Medeni Usul Hukukunda Derdestlik İtirazı*. Ankara: Adalet Yayınevi, 1998.
- Tanrıver, Süha. *Türk Aile Mahkemeleri*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2014.
- Taşpolat-Tuğsavul Melis. *Türk Hukukunda Arabuluculuk (6325 sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu Çerçevesinde)*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2012.
- Tercan, Erdal. "Türk Aile Mahkemeleri." *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 52, no. 3 (2003): 19-53.
- Trenczek, Thomas ve Serge Loode. "Mediation 'Made in Germany'-A Quality Product." *Australasian Dispute Resolution Journal (ADRJ)* 23, no. 61 (2012): 61-70.
https://www.researchgate.net/publication/228096531_Mediation_made_in_Germany_-_a_quality_product.

- Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Mahkemesi. "Kararlar." Erişim tarihi, 23 Nisan, 2023. <https://anayasa.gov.tr>.
- UK Parliament. "One-Parent Families (Finer Report)." Erişim tarihi Kasım 14, 2023. <https://api.parliament.uk/historic-hansard/written-answers/1974/jul/02/one-parent-families-finer-report>.
- Uysal, Merve. "Alman ve Türk Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuğun Tanımı, Türleri ve Zorunlu Arabuluculuk." *MİHDER* 15, no. 44 (2019): 885-959.
- Uyumaz, Alper ve Kemal Erdoğan. "Aile Hukukundan Doğan Uyuşmazlıkların Alternatif Çözüm Yolları." *DEÜHFD* 17, no. 1 (2015): 119-169.
- Vural, Neslihan. "Suudi Arabistan Hukuk Sisteminde Aile Hukuku Uygulamaları." Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 2019.
- Wahed, Hanis. "Sulh: Its Application in Malaysia." *IOSR Journal of Humanities and Social Science* 20, no. 6 (2015): 1-9.
- Welsh, Nancy A. "Reconciling Self-Determination, Coercion, and Settlement in Court- Connected Mediation." İç. *Divorce and Family Mediation Models, Techniques, and Applications*. Ed. Ann L. Milne, Jay Folberg ve Peter Salem, 420-443. New York: The Guilford Press, 2004.
- Yalçın, İsmail. "Malezya'da İslam Hukuku Uygulamaları: Yeni Gelişmeler ve Problemler/1981-2003." Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2004.
- Yargı, Mehmet Ali. "Bedel Karşılığında Boşanma ve Muhâlea Uygulamaları: Suudî Arabistan'da Bir İnceleme." *MÜİFD* 42, no. 1 (2012): 141-172.
- Yargı, Mehmet Ali. "Suudî Arabistan'da Evlenme İşlemleri." *MÜİFD* 40, no. 1 (2011): 167-186.
- Yazıcı, Hilal. "Bazı Hakların Korunması Açısından Boşanma Sürecinde Arabuluculuk: Beklenti, Endişe ve Öneriler." *Kadın ve Demokrasi Derneği Dergisi* 4, no. 1 (2018): 101-118.
- Yazıcı Tıktık, Çiğdem. "Arabuluculukta Gizliliğin Korunması." Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Kültür Üniversitesi, 2010.

- Yeşilırmak, Ali, Elif Kekeç-Kısmet ve Ali Bulur. *Temel Arabuluculuk Eğitimi Katılımcı Kitabı*. Ankara: Altan Özyurt Matbaacılık, 2017.
- Yıldırım, Kâmil. "Bilirkişi Delilinin Mukayeseli Hukuk ve Türk Hukukundaki Durumu." İç. 75. *Yaş Günü İçin Prof. Dr. Baki Kuru Armağanı*, 833-842. Ankara: TBB Yayınları, 2004.
- Yıldız, Pervin. "Türk Hukukunda Aile Arabuluculuğuna İlişkin Gelişmeler/Developments in Turkish Law Regarding Family Mediation." İç. *Arabuluculuğun Geliştirilmesi Uluslararası Sempozyumu Kitabı*. Ed. Ersin Erdoğan, 57-76. Ankara: Pozitif Matbaacılık, 2019.
- Yılmaz, Ejder. *Hukuk Muhakemeleri Kanunu Şerhi*. Ankara: Yetkin Yayınları, 2013.
- Yılmaz, Muzaffer Ercan. "Uyuşmazlık Çözümünde Arabuluculuk Süreci." *Kamu Hukuku Arşivi Dergisi* 9, no. 2 (2006): 96-104.